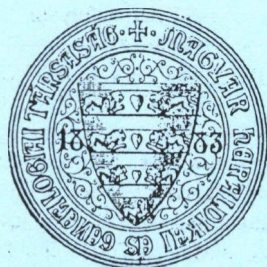

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIC GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA

NYOLVANKETTEDIK KÖTET
2009/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIX

E számunk szerzői

Glejtek, Miroslav, történész (Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, Katedra histórie)
Kapronczay Károly, Dr., tudományos tanácsadó (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár)
Körmendi Tamás, Dr., adjunktus (ELTE BTK)
Pandula Attila, Dr. egyetemi docens (ELTE BTK)
Szálkai Tamás, PhD hallgató (Történelemtudományi Intézet, Debrecen)
Szemán Attila, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron)
Szücs Tibor
Vitek Gábor, (Fejér Megyei Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXXII. évfolyam

2009/4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LACZLAVIK GYÖRGY, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

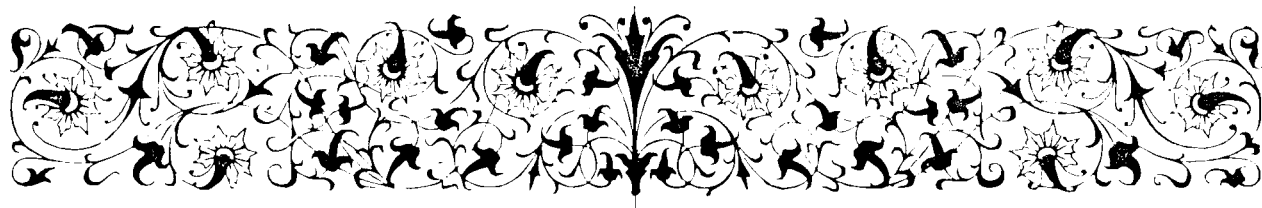
KAPRONCZAY KÁROLY: A Semmelweis család eredete és története.....	97
SZÁLKAI TAMÁS: Rugonfalvi Kiss István heraldikai diasorozata a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében	106
MIROSLAV GLEJTEK: Umwandlungen der Wappen in den Siegeln Ungarischer Erzbischöfe und Bischöfe	113

Nekrológ

Dr. Mészáros András (Vitek Gábor).....	119

Könyvismertetés

Thoroczkay Gábor: Írások az Árpád-korról (Ism.: Szücs Tibor).....	121
Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892-2006 (Ism. Pandula Attila).....	123
id. Frivaldszky János: A frivaldi Frivaldszk család története (Ism. . Pandula Attila).....	124
Rainer Pál (szerk.): Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Kiállítási katalógus. (Ism. Szemán Attila).....	125
Vladimír Rábik: Diplomatarium Sancto-Adalbertinum Stredoveké listiny v Literarnom archive sv. Vojtecha (Ism. Körmendi Tamás)	127
Előfizetési felhívás	118

A SEMMELWEIS CSALÁD EREDETE ÉS TÖRTÉNETE

Az 1800-as évek végén, amikor a tragikus körülmények között elhunyt Semmelweis Ignác felfedezése beigazolódtott, a hazai és a nemzetközi érdeklődés fokozott figyelemmel fordult a tragikus sorsot befutott pesti orvos-professzor alakja felé. Közvetlen környezete – barátai, kollegái, a pesti és a bécsi orvosok többsége – alig tudott családi múltjáról. A századfordulón többen kétségbe vonták magyarságát, sőt bécsi és pesti kollegái németnek vélték: például Hirschler Ignác – Heger számára készített Semmelweis-életrajzi összeállításban – úgy nyilatkozott, hogy Semmelweis Ignác nagyatyja valahonnan német területről vándorolt be Magyarországra, innen a német családi név és az anyanyelvi szinten beszélt német nyelvtudása. Az érdekeséget kutató újságírók felfigyeltek arra, hogy Semmelweis Ignác révén Budához köthető Semmelweis családon kívül ilyen nevűek élnek még Zircen és Kismarton környékén, sőt többen feltételezték a két család közötti kapcsolatot. Azt biztosan tudták, hogy Semmelweis apja Kismartontól származott el Budára. Az 1891-ben megalakult Semmelweis Emlékbizottság – többek között – elhatározta Semmelweis összes munkáinak kiadását, és ennek bevezetéseként terjedelmes életrajzot is mellékeltek Györy Tibor tollából (1906). A Semmelweis család származásával kapcsolatos ellentmondások tisztázására Györy átnézte a pest-budai és a kismartoni katolikus plébánia anyakönyveit, amit a Budapesti Orvosi Újság 1906. évi 23. számában – a felállított családfával együtt – közzé is tett. Talán ez „ihlette meg” Horváth Konstantin zirci tanárt is, hogy családkutatást végezzen a Zircen élő Semmelweis családdal kapcsolatban, azonban nem talált közvetlen kötődést a kismartoni és a zirci családok között, főleg Semmelweis Ignác vonatkozásában.

Györy Tibor valóban nagy érdemeket szerzett magának a Semmelweis-dokumentumok és a családtörténeti vonatkozások kiadásával kapcsolatban. Maga is érezte, hogy az 1906-ban közzé tett Semmelweis-családfa hiányos, ezért 1924-ben újabb kísérletet tett a kiegészítésére, de egyéb elfoglaltságai miatt adatait csak az 1936-ban megjelentette, – általa írt – orvosi kar történetében közölte le. Ettől

függetlenül az orvostársadalom előtt ismeretesek voltak azok a kollegák, akik Semmelweis leszármazottai voltak, illetve vele rokonságban álltak. A Semmelweis család eredete továbbra sem állt a kutatás középpontjában.

A Semmelweis-kutatás igazi „virágzását” a magyar szabadságharc centenáriuma évében élte, amikor nemcsak az események újbóli áttekintését tartották fontosnak, hanem a „semmelweisi kort aktualizálták” a második világháború után kialakult magyar politikai élet „ízlésvilágához”. Semmelweis Ignác ekkor vált a magyar szabadságharc egyik hősvévé, de felfigyeltek a Semmelweis család több tagjának névmagyarosítására, sőt a magyar szabadságharcban való részvételére is. Darvas István, Gortvay György és mások alapos levéltári kutatásokat végeztek, de a szakszerű tények háttérbe szorultak az aktuális politika követelményei mögött. Forradalmi hősré vált igény, ezt tükrözte az akkor készült Semmelweis-film, továbbá Hidvégi Jenő – a jó szándéka ellenére – romantikus regénye, amelyben Semmelweis Ignác a bécsi forradalom harcoló résztvevője lett.

Sajnos Semmelweis Ignáccal kapcsolatban is igazolódtott az „igazi magyar szokás”, hogy csak jelentős évfordulók segítik a fontos alapkutatásokat, illetve teszik lehetővé a fontos munkák kiadását. Így látott napvilágot halálának századik évfordulója alkalmából Gortvay György és Zoltán Imre *Semmelweis élete és munkássága* című könyve, amely azután – például Benedek István Semmelweis-kötetei – újabb munkák megszületésére ösztönzött. Ismét előtérbe került a Semmelweis család eredete, a családkutatás, amelynek fontos írása Karl Semmelweis kismartoni könyvtár- és levéltárigazgató, ismert művelődéstörténész tanulmánya a *Burgenlandische Heimblätter* 1965. évi 4. számában. Ebben a szerző – különben Semmelweis dédapján keresztüli vérrokona – a Semmelweis család eredetét az 1570-es évekig vezeti vissza Burgenlandban. Az 1964-ben megalapított Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kezdettől fogva kutatásai fontos területének tartotta a Semmelweis családdal kapcsolatos vizsgálódásokat: így láttak nyomdai való-

ságot Antall Józsefnek az Aprós utcai szülőházzal kapcsolatos levéltári kutatásai, a családdal és Semmelweis Ignác iskoláztatásával összefüggő bűvárlatok, majd az Orvostörténeti Közlemények 1968. évi 46–47. összevont számát az újabb Semmelweis-kutatások közlésére szentelték. Annak ellenére, hogy továbbra is a semmelweisi életmű állt a kutatások középpontjában, tágabb teret nyert a családkutatás is, bár ezek többsége az ismert adatok újbóli felidézését jelentette. A nemzetközi érdeklődés középpontjába került 1978-ban Semmelweis Ignác boncjegyzőkönyvének közlése, az összehívott szakmai bizottság szakszerű véleménye, de újabb családtörténeti kutatást a 2000-es évek elején Czeizel Endre végzett, amely során a tehetség öröklése (vagy nem öröklése) vonatkozásában tekintette át a Semmelweis familiát. Továbbra is nyitott kérdés maradt a család történetének több vonatkozása: milyen volt a család anyagi helyzete, felemelkedésének folyamata, miként került Budára Semmelweis Ignác apja, a szűkebb és tágabb rokonsága stb. Ugyancsak fontos folyamat a Semmelweis család magyarrá válása, amely azonos a hazai polgári kultúrát megalapozó német városi polgárságunk törekvéseivel, amely a dualizmus időszakában kiformalódott értelmiségünk gerincét adta. E témakörben izgalmas terület az egykori Tabán, ahonnan kiemelkedő értelmiségünk egy köre került ki, olyan emberek sokasága, akik iparos-kereskedő városi német polgárok magasabb tanulmányokat végző gyermekeiként hazai szellemi életünk megalapozóivá váltak. A szorgalom anyagi tökéletet teremtett, amiből szellemi hatalom formálódott ki, és nemzeti-nemzetközivé vált nagyságokat adott a hazának.

A család eredete

A hazai németség – zömében betelepítéssel kerültek hazánk földjére – történetében külön helyet foglalnak el a nyugati határ mentén élő hiencek, akik még Nagy Károly Frank Birodalmából maradtak ezen a területen. Nagy Károly két örgrófságot is alapított Pannóniában, bajorokat és frankokat telepítve ide, akiket végül a honfoglaló magyarok szorítottak a pannon területek nyugati vidékeire. Ezek leszármazottai a hiencek, akik szőlőgazdálkodással foglalkoztak, városokat alapítottak. E népből származott például Liszt Ferenc, a jeles bécsi anatómus, Josphe Hyrtl (1811–1894), illetve a Semmelweis család.

Karl Semmelweis (a burgenlandi könyvtár és levéltár egykori igazgatója) kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy már az 1570-es években is szerepelt Semmelweis nevű szőlőbirtokos a Márczfalván felvett birtokösszeírásban. 1586-ban ezen összeírás bővült Hans /Johan/ Semmelweis kováccsal, aki fia vagy testvére lehetett az előző Semmelweisnek. Az bizonyos, hogy 1667-ben már

állandó lakosok Szikrán (Sieggraben), mivel ott házzal és a kaboldi (kobersdorfi) uradalomban bizonyos bérelt földrésszel rendelkeztek. A nagy magyar orvos egyenes ági felmenője volt az a bizonyos Georg Semmelweis Szikrán, akitől levezethető a később Budára települt Semmelweis család. Georg Semmelweis előbb még kapásként szerepelt az összeírásban, míg az 1682-ben bejegyzett Johan Semmelweis talán fivére vagy unokatestvére lehetett. Szikra 1692-ig nem rendelkezett önálló plébániával, így a házasságkötéseket, kereszteleseket és temetéseket Márczfalván végezték. 1692-ben szentelték fel templomát, ahol egyházi jegyzőkönyvet is vezettek. Ebben már szerepelt, hogy Georg Semmelweis 22 éves katolikus ifjú házasságot kötött Kunigunda katolikus hajadonnal, aki házasságukból öt gyermeket szült: az első elhunyt, Gertrud (1695), András (1696), Anna Erzsébet (1698), Éva Borbála (1706). Ezen gyermekek további sorsa ismeretlen, mivel házasságuk, gyermekeik születése nem itt került bejegyzésre. Az 55 évet élt Georg Semmelweis – Kunigunda 1707-ben bekövetkezett halála után – feleségül vett egy Mária nevű katolikus asszonyt, akitől két fia és egy leánya született. Idősebb fia, József (1709 körül született), később házasságot kötött (1739. január 11-én Kismartonban) az előzvegyült Anna Reiterrel, akitől Mária (1741. december 12. – későbbi sorsa ismeretlen) és József (1744. október 12.) nevű gyermekei születtek. József 1771-ben házasságot kötött Mária Annával, akitől három fia született: József (1772. március 3.), Gáspár (1776. október 28.) és János (1783. november 23.).

A Georg Semmelweis és Mária házasságából született János (1714?) volt Semmelweis Ignác dédapja. Georg Semmelweis 48 éves korában ismét megözvegyült, feleségül vett egy Elisabeth nevű katolikus asszonyt, ebből a házasságból egy leány született. János (Johan) Semmelweis 1739-ben betelepült Kismartonba, az Esterházy-birtok gyorsan fejlődő központjába, ahol 1740-ben feleségül vette sógornője hűgát, Therese Reitert, de neje néhány év múlva gyermektelenül elhunyt. Ekkor – 1744. november 21-én – újabb házasságot kötött Anna Gschaidner hajadonnal, egy tehetős kismartoni szőlősgazda leányával, és ebből a házasságból már felnőtt kort is megért gyermekei születtek. Johan Semmelweis Kismartonba történt betelepülésekor még „kapásként” szerepelt a hivatalos nyilvántartásokban, de 1746-ban már polgárjogot nyert, később borkereskedőként adózott. E házasságból három gyermek született: János Péter (1751. október 19.), majd két József nevű gyermek (1759. február 21.; elhunyt néhány hét múlva), illetve (1759. december 31.), az utóbbi 1781-ben házasságot kötött Anna Mária-val, egyetlen felnőtt kort megért gyerekük János Péter (1751–1810) volt. Johan Semmelweis Kismartonban csak követte fivérét, Józsefet (1709–1770), akitől a Kismartonban ma is élő Semmelweis család eredt. Ez a Sem-

melweis József molnármester és malomtulajdonos volt, leszármazottai is iparosok lettek.

Semmelweis János Péter 1776-ban házasságot kötött Lidl Anna Máriával, Joseph Lidl kereskedő leányával, ők Semmelweis Ignác nagyszülei. Házasságukból négy gyermek ismeretes: József (1778. január 30.), Lipót (1780. február 1.), Julianna (1782) és Bertalan (1778. július 21.), aki 1801 májusában házasságot kötött Held Rozáliával. Bertalan Kismarton és Bécsújhely környékén keresett építész, emellett építőanyag-kereskedelemmel is foglalkozott. A budai Semmelweisek vele tartottak kapcsolatot, Semmelweis József házassági tanúja is volt, majd Szemerényi Károly, a papi tevékenységéből időlegesen felmentett lelkész egy ideig nála tartózkodott az 1850-es évek elején. Feltehetően a két középső gyermek is megérte a felnőtt kort, de sorsuk alakulásáról nincs adat. Semmelweis János Péter kereskedő lett, egy időben bérelte a helyi postakocsi-állomást, így vagyonos embernek számított. Ez utóbbi azért fontos, hiszen József fia csak családi támogatással kezdhette költséges kereskedelmi vállalkozásokba előbb Szombathely környékén, majd Budán, amelyből jelentős vagyont szerzett. A postakocsi-állomás bérlése viszont azért lényeges, hiszen kapcsolatban állhatott azzal a postakocsikat készítő Müller Fülöp előbb bécsi, majd budai jeles vállalkozóval, akinek a leányát Semmelweis József 1810-ben feleségül vette. E kapcsolat – igazságot is tartalmazó feltevés – révén kerülhetett Semmelweis József Budára, azonnal nagy hasznot hozó kereskedelmi vállalkozásba kezdett, amihez (a vállalkozás „kockázatáért”) egy tekintélyes budai polgárnak jóállást kellett adni. Valójában Semmelweis József szinte senkit nem ismert Budán, az itt élő (az 1750-es évektől Sopron környékéről idetelepült) Semmelweisekkel nem tartott kapcsolatot, Müller Fülöp műhelyétől nem messze nyitja meg üzletét, bérel lakást.

A Semmelweis család Tabánban

Semmelweis József – Semmelweis Ignác apja – 1800-ban költözik Budára a mai Szombathely területén volt Gyöngyöshermányból, ahol kereskedőként volt adózó polgár. A Tabánban előbb Simon Gerhardddal nyitott közös üzletet, de 1806-ban kibérelte a mai Apród utca 1–3. szám alatti épület teljes jobb oldali szárnyát, ahol megnyitotta Fehér Elefánthoz címzett, jelentős területen működő vegyeskereskedését. Még ebben az évben – 1806. november 21-én – a krisztinavárosi templomban polgári esküt tett, ezzel a város teljes jogú – választó és választóhatósági jogot biztosító – polgára lett. Üzletének épülete Johann Meindl tulajdonában állt, aki a földszinti bal oldali szárnyon kávéházat üzemeltetett, maga nem lakott az épületben. Semmelweis József majdnem a teljes emeletet

kibérelte lakásnak, ahol később családja is élt, valamint segédei és házi személyzete. A földszinten borospincéket is bérelt, üzletében bort is árult. Üzlete – mai értelemben vett – valódi nagykereskedés volt: élelmiszer, gyarmatáru, válogatott minőségű borok és szeszes italok mellett forgalmazott drága kelméket, szöveteket, selymeket, bársonyokat, szabóságok számára kellékeket, szörme- és prémárkat, kész csizmákat stb. Megmaradt újsághirdetés szerint pipereárut, külföldi kölniket és női krémeket is forgalmazott. Üzlete a legjobb helyen volt, hiszen a hajóhídhöz és az Újkapuhoz vezető út mentén, közel a katolikus és az ortodox templomokhoz. A hely fontosságát bizonyítja, hogy amikor 1810-ben leégett a város, Semmelweis József is jelentős összeggel járult hozzá a ház újjáépítéséhez, nem akart „kimozdulni” a város legforgalmasabb utcájáról. 1823-ban ugyan megvásárolta a szemben levő úgynevezett Demeter házat és átköltöztette „Fehér Elefánthoz” című üzletét, az üzlettere tagolt és az előzőhöz képest ötszörös területű lett, az emeleten élhetett ugyancsak népes családjával, míg a földszinten üzlete mellett jelentős alapterületű raktárait is elhelyezhette.

Semmelweis József kereskedelmi vállalkozásain kívül ház- és telekügynökséggel is foglalkozott, saját nevén négy ház és több városi ingatlan szerepelt, sőt az 1820-as évek elején a tabáni kereskedőcéh atyamestere lett. 1832-ben a távoli Pócspertriben 300 hektár földet bérelt, ahol a természetet gabonát a hadseregnek adta el. A jelentős hasznot vállalkozásaiba forgatta be.

Semmelweis József 1810. július 1-jén házasságot kötött a 20 éves Müller Terézzel, Müller Fülöp leányával, így rokonságba került Buda egyik leggazdagabb polgárával. E házasságból tíz gyermek született, de a felnőtt kort csak hét gyerek érte meg. József Henrich (1811. február 14.), Károly Fülöp (1813. január 9.), Fülöp Alajos (1814. április 4.), Julianna Anna Terézia (1815. szeptember 13.), Ignác Fülöp (1818. július 1.), Keresztély János (1820. június 12.), Ágoston (1821. július 4.), Alojzia (1823. június 10.), Mária Terézia (1827. január 18.) és egy halva született fiú (1832. augusztus 5.). Az utolsó két leány kisgyermekként halt meg, az 1830. évi lakossági összeírásnál már nem szerepeltek a névjegyzékben. Müller Teréz 1844. március 26-án, Semmelweis József 1846. július 11-én hunyt el Budán, pontosabban a Várban, a Dísz tér 15. szám alatt levő saját házukban. Semmelweis József halálakor Buda egyik legtekintélyesebb polgára volt, különböző alapítványok kezelője, akinek vagyoni helyzetét mi sem jellemzi jobban, hogy apósa halálakor (1841) a rájuk eső örökség nagyobb részét átengedte felesége rokonságának, csak Müller Fülöp házat tartotta meg, amit értékesített és a kapott pénzt a piaristák budai gimnáziumának adományozta, ahol fiai tanultak. Semmelweis József, hasonlóan a feltörekvő német polgársághoz, nagy gondot fordított gyermekei tanulmá-

nyainak, amely új nemzedék adta hazai értelmiségünk meghatározó rétegét. Semmelweis József gyermekeinek házassága révén rokonságba került jeles budai és pesti patríciuscsaládokkal.

Semmelweis József mind a hat fiát a Várban levő érseki gimnáziumba íratta be, amit 1831-ben átvettek a piaristák. A hat Semmelweis fiú közül kiemelkedő tanulmányi eredményt Károly (később pap lett), Ignác és Fülöp Alajos (később helytartótanácsi, majd a szabadságharc idején minisztériumi tisztviselő) mutatott fel. A polgárság körében szintén követelményként jelentkezett a gyerekek jó iskolában történő taníttatása: például Semmelweis Ignác osztálytársainak szülei is hasonló helyet foglaltak el a városi társadalomban (órás, aranyműves, kereskedő, szücs, vendéglős stb. voltak). Ugyancsak „vegyes” volt a nemzetiség megjelölése: német, magyar, illír, görög, szerb, makedón stb. Viszont az apai és anyai oldalról is német anyanyelvű Semmelweis gyerekek magyarként lettek iskolai anyakönyvezve, jelezve a család érzelmeit.

Semmelweis Ignác testvérei

Semmelweis József gyerekei közül hat fiú és egy leány érte meg a felnőtt kort, két fiú végzett magasabb tanulmányokat (Károly katolikus pap és Ignác orvos lett), a harmadik fiú – Fülöp Alajos – tisztviselő, a másik három kereskedő lett. Az utóbbiak is elvégezték a budai érseki gimnáziumot, középfokú végzettségük nagyban segítette vállalkozásaik sikerét, az adott területen való előmenetelüket. A legidősebb fiú – Semmelweis József (1811–1860) apja – mellett ismerte meg a kereskedelmi élet „fogásait”, olyannyira, hogy a különben ügyeit csak maga végző apja már az 1830-as években jelentős ügyleteit is rá bízta. Ilyen volt a már említett Szabolcs megyei földvásárlás és annak irányítása. Arra nincs pontos adat, hogy az ifjabb Semmelweis József pesti kereskedelmi próbálkozásait mikor kezdte el, de 1840. május 18-án a pesti Belvárosi templomban házasságot kötött Kozgleba Johannával, a tekintélyes pesti kereskedő, Kozgleba Béla leányával. 1838-ban – későbbi sógorával, ifjabb Kozgleba Bélával – közös vegyeskereskedést nyitott a pesti Sebestyén téren (ma a Veres Pálné utca eleje), majd 1842-ben megnyitotta saját „Cukorsüveg” nevű nagy fűszer-, gyarmatáru- és vegyeskereskedését, a mai Semmelweis és Kossuth Lajos utca sarkán állt épületben (Újvilág utca 16. sz. alatt, amely ház saját tulajdona volt). A Belvárosi templom anyakönyve szerint ifjabb Semmelweis József 1842. február 27-én – 12 arany forint lefizetése után – letette Pest város polgári esküjét. Az ifjabb Semmelweis József üzlete nagyon hasonlított apja tabáni áruházához, itt is mindent lehetett vásárolni, különben is a város legjobb és legforgalmasabb helyén működött. Közel volt a Hatvani kapuhoz, az egyetem-

hez, de az első olyan pesti üzlet volt, amely vállalta a házhoz szállítást. Semmelweis József apja halála után (1846) újabb három kereskedést nyitott a városban, négy házat vásárolt, amelyet béreltetett.

Semmelweis József az 1850-es évek elején már a pesti kereskedőcéh segélyalapjának gondnoka, jelentős személyiség, hiszen amikor öccse – Semmelweis Ignác – visszatér Bécsből, és nincs jövedelmet nyújtó orvosi állása, akkor a kereskedőcéh a Szent Rókus Kórházban fenntartott tíz betegágyának felügyelő (fizetett) orvosának alkalmaztatja. Amilyen sikeres volt a kereskedelmi pályán, családi életében sok tragédia történt: négy gyermeke közül csak egy érte meg a felnőtt kort: Semmelweis Károly (1850–1910) apja halálakor még gyermek volt, akinek nagykorúságáig nagyapja lett a gyámja, és a Semmelweis-vállalkozások is az ő tulajdonába mentek át. Ő nem volt olyan sikeres, mint a veje, az üzletek sorra tönkrementek, idegen kezekbe mentek át. Semmelweis Károly latin-görög szakos tanár lett, nem kötött házasságot gyenge fizikai adottságai miatt. Nagykorúságának elérése után visszavásárolta az Újvilág utca 16. sz. alatti házat, de az 1870-es évek végén Kiskúnmajsára költözött, ott vállalt tanári állást és gabonakereskedéssel is foglalkozott. 1881-ben kérte nevének Szemerényire történő magyarosítását, amit a belügyminiszter engedélyezett. Az 1890-es években Bécsbe költözött és a Mária Terézia Intézet latin szakos tanára lett, tüdőgyulladásban halt meg.

Semmelweis Ignác Károly fivére (1813–1898) a legnagyobb hatású és a családot összefogó egyéniség volt. 1813. január 9-én született Budán, iskoláit kiemelkedő eredménnyel végezte. Korán eldöntötte, hogy a paphivatást választja, így a gimnáziumi tanulmányok utolsó két évét már a nagyszombati szemináriumban végezte, 1836. március 26-án szentelték pappá az esztergomi Bazilikában. Felszentelése után az Érsekújvártól nem messze fekvő Tardoskeden, majd Komáromban, Kemencen és Kürtön volt káplán, 1844-től a pesti Boldogasszony templom káplánja lett. Testvéreinek esküvői szertartását ő végezte, unokaöccseinek és -húgainak keresztelője lett. Az ifjú pap valóban magyar hazafi lett, amit köszönhetett középiskolájának és Pest magyar légkörének. 1844-ben kérte családnévének Szemerényire való megváltoztatását, német nevű híveit is névváltoztatásra buzdította. 1848 tavaszán a magyar forradalom mellé állt, nemzetőröket, honvédeket toborzott, pénzt gyűjtött a kormány céljaira. Maga nem állt be honvédek, de amikor a kormány visszatért 1849. május végén Pestre, tedeumot mondott a belvárosi templomban.

Amikor elbukott a szabadságharc és megkezdődött a megtorlás, Szemerényi Károlyt a papi reverenda megvédte a letartóztatástól és a börtöntől: a házkutatást és a kihallgatást felsőbb egyházi beleegyezéssel a plébánián végezték el. Szemerényi Károly helyzetét súlyosította,

hogy rajta kívül még három testvére is szerepet vállalt a szabadságharc alatt, Fülöp kormánytisztviselő, Ágoston és János honvédnak állt. Geringer Károly császári biztos és helytartó 1849. augusztus 13-án levélben kereste fel a Bécsben székelő Koncz József esztergomi püspököt, érseki helytartót, hogy a magyar forradalomban részt vett katolikus papok megbüntetésével kapcsolatban az egyház állásfoglalását kérje. E levélben kilenc pesti és budai katolikus papot sorolt fel, első helyen Szemerényi Károly káplánt. Vele kapcsolatban megemlíti, hogy Kossuth és a felkelés mellett korteskedett, a templomban a híveket befolyásolta, toborzott a felkelő hadsereg nevében, pénzgyűjtéseket szervezett. A levél előzménye, hogy Haynau tábornagy 1849. augusztus 3-án levélben értesítette Geringer kormányzót a pesti és budai katolikus papok (Szemerényi, Ráth, Déry, Stolz, Mrác stb.) lázadó magatartásáról és hangsúlyozta, ha az esztergomi érsek nem torolja meg a vétkesek gaztettét, akkor a császári hadbírótság ítélkezik felettük. A levélben utalt arra is, hogy Haynau helyesli eljárását. A levél érdekessége, hogy Szemerényi Károllyal kapcsolatban említi, hogy sógorával – Semmelweis Júlia húgán keresztül –, Ráth Albert budavári káplánnal közösen igen veszélyes személyek. Koncz püspök válaszában megígérte, hogy szigorúan megbünteti a levélben felsorolt papokat.

Az esztergomi érsek gyorsan döntött: Szemerényi Károlyt hét évre eltiltotta a nyilvános papi tevékenységtől, a papi rendből ugyan nem zárta ki, de a hívek előtt nem misézhetett, nem élhetett egyházi javakból. Az ítélet felemás volt: a püspök nyilvánosan nem akarta megalázni őket, nem szolgáltatta ki a bíróságnak, de időhatárok között nem engedte nyilvánosan működni őket. Szemerényi Károly kiköltözött a plébánia papi lakásából, örökségéből élt fivére egyik pesti házában. A Helytartótanács 1850. május 28-án utasította J. Podolsky pesti rendőrbiztost, hogy helyezze megfigyelés alá Szemerényi Károly és Ráth Albert káplánokat, erről hetente írásban jelentsen. A megfigyelést 1850 augusztusában kiterjesztették Szemerényi Károly Fülöp Alajos nevű öccsére is, aki kegyelemmel térhetett haza. Szemerényi Károlyt nyomasztotta a rendőri megfigyelés, így 1852-ben szívesen vette a Bécsben élő lengyel Stanislaw Sugalkowski herceg meghívását, hogy gyermekei mellett legyen nevelő. Két évet töltött a herceg családjánál, de Lébény Józsefnek az uralkodó elleni sikertelen merénylete után minden „gyanusú személyt” kiutasítottak a császárvárosból. Visszatért Pestre, 1856 után minden egyházi beosztás nélkül misézhetett, így eskette össze Ignác öccsét Weidenhoffer Máriával. 1860-ban tanári állást vállalt a báró Jankovich családnál, amit 1865-ig betöltött, közben különböző egyházi beosztásokért levelezett az esztergomi érsekséggel. Számára fordulatot a kiegyezés hozott, 1867. július 6-ától adminisztrátor a felvidéki Ógyalán,

egy esztendő múlva itt plébánossá nevezték ki, 1873-tól az udvari egyházi kerület alesperese, 1876. augusztus 3-ától Tardoskedd plébánosa lett, 1876. augusztus 3-ától az újjvári kerület esperesévé választották. 1888-tól a pozsonyi Szent Péter Székesegyház kanonoki címével is megtisztelték. Tardoskeden telket vásárolt, iskolát emeltetett rá és 10 ezer arannyal alapítványt tett az Isteni Megváltóról elnevezett szerzetesrend számára leányiskola és kollégium működtetésére.

Szemerényi Károly mellett még három testvére vett részt a szabadságharcban: Fülöp Alajos, aki iskoláit szintén a Várban levő gimnáziumban végezte, előbb apja vállalkozásaiban dolgozott, majd az 1830-as évek közepétől Buda város pénzügyi adminisztrációjában vállalt állást. 1840-től a Budai Takarékpénztár könyvelője, majd főszámvevője, talán az itt kivívott elismerésnek köszönhetően 1846-tól a Helytartótanács adminisztrációjába került pénzügyi tisztviselőnek. Ez a munka nem volt látványos, de társadalmi súlya nagy volt, karriert biztosító beosztásnak minősült. 1848-ban a Széchényi István vezette közlekedési minisztérium számvevőségére kért felvételt, amit kiváló ajánlólevelei alapján azonnal elnyert. Igaz, Semmelweis Fülöp még 1848 áprilisában belépett a nemzetőrségbe, további „katonai” pályát nem futott be, hiszen a minisztérium munkatársa lett. Követte a kormányt Debrecenbe is, 1849 áprilisában kérte nevének Szemerényire történő megváltoztatását, amit engedélyeztek neki. A szabadságharc bukása után külföldre menekült. 1850 augusztusában engedéllyel hazatért, amit bizonyít rendőri felügyelet alá vonása is. Anyagi gondjai nem lehettek, mivel apja halála után ő is tekintélyes vagyont örökölt, bár korábbi életét nem folytathatta. A rendőrség az Újvilág utca 6. szám alatt – Semmelweis József egyik házában, mint bejelentett lakost – tartotta számon. Hamarosan a Mérleg utca 5. szám alatt vaskereskedést nyitott. Az 1859. évi összeírásnál jó forgalmú üzletként szerepelt, lakhelye sem változott. A rendőrségi nyilvántartásba 1863. szeptember 30-án azt jegyezték be, hogy felszámolta pesti üzletét, vagyonát eladta és elköltözött a városból. Magánéletéről nincs adat: József fivére gyászjelentésén még szerepelt a neve, az Ignác öccse halálát közlő családi jelentésen viszont nem. Valamikor 1863–1865 között halt meg, feltételezett székesfehérvári letelepedésnek nincs nyoma. Nem alapított családot. Magyarosított nevét 1850-től nem viselhette, mivel Geringer helytartóságának rendelete szerint tilos volt a „rebellió alatt felvett” neveket használni. (Ez Károly fivérére nem vonatkozott, hiszen az 1844-ben változtatta meg családi nevét.)

Semmelweis János Keresztély (1820–?) volt a harmadik fivér, aki 1848 nyarán belépett a honvédseregbe. Ő is a budai gimnáziumban tanult, majd apja és saját kereskedelmi vállalkozásaiban dolgozott. 1848 tavaszán nemzetőr,

majd ősszel honvéd lett, bár erről sincs sok adat. A családi emlékezet szerint 1849 őszén fivéreivel elmenekült az országból, állítólag ő is felvette a Szemerényi nevet, de az emigrációban Semmelweis névvel élt, a János helyett inkább a Keresztély keresztnévet viselte. Megfordult Londonban, majd Pozsonyban, később Bécsben nyitott textilkereskedést, egyetlen fia (Semmelweis János, 1868–1924) jeles vasútépítő mérnök lett, unokája – Szemerényi Oszvald (1913–1996) akadémikus – jeles nyelvész volt. A család ezen ágának viszontagságos élete során elvesztek az iratok, unokája sem tudta nagyapja halálának pontos időpontját. (Valamikor az 1880-as években halhatott meg.)

A legkisebb fiú a családban Semmelweis Ágoston (1821–?) volt, aki fivereihez hasonlóan a budai gimnáziumban tanult, majd apja haláláig annak üzletét vezette, később saját üzletet is nyitott. 1848-ban ő is honvédnak állt, a szájhagyomány szerint őrmesteri rangot is kapott, de 1849 őszén ő is külföldre menekült. Feltehetően Fülöp fivérével együtt tért vissza, 1851-ben apai örökségéből megnyitotta a pesti Nádor utca 3. szám alatt – átellenben a Tigris fogadóval – a „Gőzkocsihoz” címet viselő vegyeskereskedését, amit az 1860-as évek közepéig működtetett, majd ismeretlen okból eladta, a család visszaemlékezése szerint feltehetően Szombathelyre távozott, amit megerősít az, hogy ebben az időben volt ilyen nevű kereskedő a városban. Későbbi sorsa ismeretlen. Vele kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a Semmelweis család – Ignác és Károly halála után – „szétesett”: a fényes értelmiségi karriert befutott családtagok alig tartották a család más ágaival és tagjaival a kapcsolatot, a szülőkről, nagyszülőkről alig esett szó, lassan a feledés homályába vesztek. Leginkább a „kanonokot” (Szemerényi Károly), a család elszakadt ágai Semmelweis Ignácot emlegették rokonként, a többiről lassan megfeledkeztek. Ugyancsak feledésbe ment az a hatalmas vagyon, amelyet az idősebb Semmelweis József teremtett meg, és ami a család összes ágának felemelkedését segítette. Természetesen voltak testvérek (például ifjabb Semmelweis József és Fülöp), akik leszármazottai kihaltak vagy nem voltak. A külföldre vagy távoli városba szakadtakról lassan megfeledkeztek.

A Semmelweis család egyetlen felnőtt kort megért nőtagja Semmelweis Júlia (1815–1910), aki 1836. május 28-án feleségül ment Ráth Péter (1812–1873) gyógyszerészhez, a tabáni Szentháromság patika tulajdonosához, a család régi ismerőséhez. A Fehér Elefánt vegyeskereskedéstől egy utcányira működött a Szentháromság patika, amelynek tulajdonosa Ráth József (1769–1835) gyógyszerész volt: gyerekei egy iskolában, sőt többen azonos osztályban tanultak. József katolikus pappá szentelt fia, egy gimnáziumi osztályban tanult Semmelweis Károllyal, aki ugyancsak a papi pályát választotta, majd később egyszerre indítottak forradalmi magatartásuk miatt eljárást ellenük. A Ráth és a Semmelweis család

sok vonatkozásban azonos pályán mozgott: mindketto német polgári család volt, akik szorgos tagjai lettek városuknak, gyermekeiket taníttatták, a budai gimnáziumban igaz magyarokká nevelték őket. Ráth József másik fia, Péter gyógyszerész lett. A reformkorban a hazai gyógyszerésztársadalom tudományos és érdekvédelmi szervezetének kialakításán szorgoskodott, ő is nyíltan a szabadságharc mellé állt, nemzetőr kapitányként Tabán rendőrparancsnoki tisztét is ellátta. Testvérei és gyermekei is értelmiségi pályára léptek, Károly öccse (1821–1897) – a szabadságharc alatt katonai bíró volt – a kiegyezés után képviselő, a Királyi Tábla elnöke volt, majd az egyesített Budapest első főpolgármesterévé választották. Ráth Péter is a kiegyezés után – gyógyszerértárána megtartásával – a korabeli gyógyszerészi közelet igen aktív tagja volt, az Országos Gyógyyszerész Társaság alapító elnöke lett. Ráth Péter és Semmelweis Júlia házasságából hat gyerek született, gyermekeik orvosi, mérnöki, jogászai pályát választottak.

A Ráth család közvetlen baráti kapcsolatban állt a Müller családdal, amit nem csak a városon belüli közelség magyarázhatott, hanem a két német eredetű familia azonos életfelfogása és törekvései. Müller Fülöp és Ráth József gyógyszerész azonos időben telepedett le Budán, mindketten gyorsan ívelő pályát tudhattak maguk mögött.

A Müller család

A híres budai Müller Fülöp (1761–1842) kocsikészítő Kölnben született, családjáról szinte semmit nem tudunk. Az biztos, hogy bajor földön lett kocsikészítő mester, aki a jeles bécsi üzemben kapott munkát, és szakmája kiváló művelője lett. II. József gyakran látogatta meg az uralma alatt álló területeket, visszatérve Bécsbe utazásainak tapasztalatait azonnal megvalósítani akarta. Magyar földön – többek között – az utak minőségét és a városok közötti összeköttetések hiányát kifogásolta. Az utóbbi orvoslására javasolta a Bécs és Buda közötti postakocsi-összeköttetés megerősítését. 1784-ben udvarának egyik tagja arra kívánta rávenni a bécsi postakocsigyár tulajdonosát, hogy költözzön át Budára, alapítson ott műhelyt, és innen látják majd el kiváló postakocsikkal a kiépülő magyarországi postakocsi-hálózatot. A mester maga helyett Philip Müller mestert, első segédét javasolta, aki viszont vállalkozott az izgalmasnak tűnő feladatra, és 1785-ben – kellő udvari segítséggel – a Tabánban megalapította műhelyét, amely hamarosan a város egyik nevezetessége lett. Müller Fülöp Budán valóban nagyívű pályát futott be: a szerb ortodox püspökségtől nem meszsze, a János téren rendezte be gyárát, amelyből a kikerülő postakocsi keresett portéka lett Budán és az egész magyar királyság területén. Szállítója lett a postakocsi-há-

lőzatnak, amelyet ugyan állomásonként különböző bérlők üzemeltettek, de jelentős összegű támogatást kaptak a kincstártól, nehogy a szolgálat színvonala csökkenjen. Ez a körülmény biztos jövedelmet és állandó megrendeléseket adott a kocsikat gyártó vállalkozónak. Müller Fülöp nős emberként érkezett Budára, első feleségével – Maria Theresia Anderlinnel – még Bécsben házasodott össze, akitől Terézia leánya – Semmelweis József későbbi felesége – már Budán született 1790-ben. Maria Theresia Anderlin 1796-ban elhunyt, második feleségétől még két leánya, a harmadiktól Müller Bernát (1810–1901), a jeles gyógyszerész és botanikus, egyetemi tanár született. (A második házasságából származó leányokról keveset tudunk, férjhez mentek és családjaikkal Budán éltek.) Müller Fülöp valóban törekvő polgár volt, tehetséges jó szakember és kereskedő, aki 1791. október 31-én a budai krisztinavárosi plébániatemplomban polgári esküt tett, 1815-ben a városi tanács ülnöke, 1825–1830 között a városi pénztár felügyelője, ezután tanácsnokká választották. Több alkalommal szóba került polgármesterré történő választása, de ezt az ajánlatot elhárította magától üzemének irányítása miatt. 1841. február 6-án halt meg „nyálgutaütésben, a haldoklók szentségeinek felvétele után” – ahogy a krisztinavárosi plébánia anyakönyvébe bejegyezték. E bejegyzés másik érdekessége, hogy az elhunytat beszentelő papként Dertsik Nepomuk János címzetes piarista püspököt, a Helytartótanács tanácsosát jegyezték be, aki a tanács ülése miatt a temetés reggelén lemondta a szertartást, maga helyett Vétsey Czigler Ignác letkéri apátot és tábori felügyelő esperest küldte. Emiatt a Müller és a Semmelweis család megnehezített, a családnak írt levelében – mint Müller Fülöp régi barátja – Dertsik püspök hosszan mentegette magát. A két család társadalmi emelkedését és vagyoni helyzetét az is jelzi, hogy társadalmi rangjuknak csak egy püspök „megfelelő” a temetési szertartás megtartására.

A Müller család egyetlen férfi leszármazottja, Müller Bernát (1810–1901) abban az évben született, amikor legidősebb nővére Semmelweis József felesége lett. A „nagybácsi” szinte egykorú lett unokaöccseivel, például ifj. Semmelweis Józseffel egy osztályban tanult. A Semmelweis gyerekekkel cseperedett fel, amolyan testvéri kapcsolat alakult ki köztük. Müller Bernát iskolai tanulmányai idején inkább a természettudományok felé vonzódott, amiben nagy hatással volt az a baráti kapcsolat, ami Müller Fülöp és Ráth József gyógyszerész között állt. Ráth József Szentháromság patikája a Müller-háztól néhány méterre volt, így semmi sem volt természetesebb, hogy Müller Bernát – iskoláinak befejezése után – Ráth József mellé került gyógyszerésztanoncnak. Erre nagy szükség volt, hiszen Ráth József fia (Ráth Péter) gyógyszerési oklevelének megszerzése után külföldi tanulmányútra ment. Müller Bernát 1829-ben letette a

gyakornoki vizsgát, fél évig a selmecbányai bányászati akadémián elsősorban ásványtant tanult. Útja innen Bécsbe vezetett, ahol az egyetem orvosi karához tartozó gyógyszerészeti intézetben oklevelet szerzett, majd egy évtizedig különböző patikákban dolgozott. Az 1830-as évek derekán tért vissza, és a Szentháromság patikában már Ráth Péterrel együtt dolgozott. A botanika nagy művelője volt, Pestre történt visszatérése után Sadler József növényteni tanszékén botanikai tanulmányokat folytatott, hatalmas növénygyűjtő utakat szervezett, híres növénytárát hazai és külföldi szaklapokban leközlölte, több eddig ismeretlen növényt fedezett fel a Kárpátokban. Apja halála (1841) után örökségéből saját patikát nyitott (Mégváltó patika). Részt vett a hazai gyógyszerészképzésben, 1850-ben botanikából a pesti egyetemen doktori címet kapott, az orvosi karon 1854-ben a gyógyszerismeret magántanárává választották, de az 1848-as forradalomban tanúsított magatartása miatt (nemzetőr kapitány volt, a honvédség ingyenes gyógyszer szállítója is lett) ezt a Helytartóság nem erősítette meg, csak 1861-ben ismerték el. Ugyanez a megtiszteltetés érte 1858-ban a giesseni egyetem orvosi karán, ahol tiszteletbeli doktori címmel is megtisztelték. Jelentős szakirodalmi tevékenységet fejtett ki, tekintélyes gyógyszerész volt, amikor az 1868-ban megalakított Országos Közegészségügyi Tanács – egyetlen gyógyszerész tagjaként – az uralkodó kinevezte.

A hazai gyógyszerészeti és tudományos élet jeles szervezője volt, 1841-ben egyik alapítója a Magyar Természettudományos Társulatnak, 1872-ben az Országos Gyógyszerészeti Egyesületnek, a Gyógyszerész Nyugdíj Intézetnek. Hosszú életet élt, valóban élete utolsó napjáig dolgozott. Két felnőtt kort megért fia – Müller Kálmán (1849–1926) orvos és Müller László (1855–1941) diplomata – volt, mindegyik választott szakterületének kiváló egyénisége lett.

Müller Kálmán ifjú korának egyik meghatározó személyisége Semmelweis Ignác volt, aki apjának nemcsak rokona, hanem igaz barátja is volt. Semmelweis szinte naponta megfordult Müller Bernát lakásán, így természetes volt számára az orvosi hivatás választása. Ezzel a családi és az orvosi pályára „terelő” kapcsolattal soha nem „dicsekedett”, erre nem hivatkozott. Orvosi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, 1871-ben szerzett orvosi oklevelet. Hosszabb külföldi tanulmányút után 1874-ben tért vissza Budapestre, a Szent Rókus Kórház orvosa, majd főorvosa lett, 1875-ben a „hasi betegségek gyógy- és kórtana” tárgykörből magántanári képesítést szerzett. 1877-ben már a Szent Rókus, 1890-ben pedig az összes pesti kórház igazgatója lett. A „kórházigazgatás” lett élete legnagyobb feladata, Markusovszky Lajos után a hazai egészségügy legkiemelkedőbb szervezője lett, 1885-ben egyetemi tanár, 1889-ben az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, 1897-ben elnöke, 1891-

ben az Országos Igazságügyi Tanács tagja lett, a Műegyetemen munkaegészségtant, a jogi karon tisztiorvosi ismereteket adott elő.

Nemzetközi kongresszusok (1894, 1906 és 1909) szervezője volt, aminck elismeréseként az uralkodó bárói méltóságra emelte. Mindezt szakmai munkájának elismeréseként kapta és ezt a hazai orvosi közélet a legtermészetesebb dolognak tartotta. 1912-ben ugyan nyugalomba vonult, de a közéletből nem távozott. A hazai közegészségügyi állapotok magasabb színvonalra emelését szorgalmazták felsőházi beszédei, így nagyban neki köszönhető, hogy a kormányzat állami feladattá nyilvánította a tuberkulózis elleni küzdelmet. 1918 után visszavonult a közéletből, 1926. november 4-én hunyt el Budapesten. Életében híres „puritán” volt. Magánéletében nem volt szerencsés, hiszen felesége Heinrich Hermína 1877-ben, leánygyermekük születése után három hónappal meghalt. Nem házasodott újra, „híres agglégényként” élte le életét. Müller Kálmán a hazai medicina egyik legnagyobb egyénisége volt, volt olyan időszaka az elmúlt fél évszázadnak, amikor nem szívesen emlékeztek a Müller báróról, a főváros kórházigyének igazi megteremtőjéről. Sokaknak a „báró” nem tetszett, nem ismerve családi múltját, érdemeit és főleg egyéniségét.

Müller Kálmán öccse – László (1855–1941) – is hasonló nagyívű pályát futott be. Müller László iskoláit a pesti piaristáknál, majd a pesti és bécsi egyetem jogi karán végezte, de kiváló nyelvtudásával tűnt ki. Tanulmányait a bécsi Keleti Tudományok Intézetében folytatta, a nyugati nyelveken kívül beszélt törökül, arabul, több délszláv nyelven. 1879-ben lépett be a bécsi Külügyminisztérium szolgálatába, 1881-ben a Monarchia isztambuli követségén kapott beosztást. Elsősorban a Monarchia balkáni érdekeit képviselte, fontos szerepe volt az önállóságát fokozatosan visszaszerző Bulgária nemzetközi elismerésében. Többek szerint az ő kezdeményezése volt a Koburg-Kohary családnak a bolgár trónra juttatása. Békéltető szerepet játszott az 1897. évi görög–török háború idején. Jeles diplomáciai munkájának elismerését jelentette, hogy 1896-ben szentgyörgyi előnévvel magyar nemességet kapott, 1896-tól rendkívüli követnek nevezték ki a Török Birodalom területére, 1900-ban pedig szófiai követ lett. 1903-ban visszarendelték Bécsbe és a Külügyminisztérium keleti diplomáciai ügyeit összefogó osztály – rendkívüli követi rangban – irányításával bízták meg. Nemzetközi érdeklődésre számító feladatot 1908-ban kapott ismét, amikor a Bosznia-Hercegovina annektálása után kirobbant diplomáciai bonyodalmak a háború közelébe sodorták a Monarchiát. Sokban rajta múlt, hogy a Monarchia és Törökország között a háborús feszültség megoldódott, ezért is nevezték ki 1910-ben ismét isztambuli követnek. A Balkán és a Kelet ügyeinek elismert szakértője volt,

szinte nem történt nélküle diplomáciai döntés Bécsben. 1912-ben váratlanul Tokióba vezényelték követnek, de a háború kitörése után visszahívták és a külügyminisztériumban a Monarchia teljes diplomáciai kapcsolatait koordináló első osztály irányításával bízták meg, ami a mindenkori külügyminiszter általános helyettesi posztját jelentette. Egyben a diplomáciai vizsgáztató bizottság elnöki tisztségét is megkapta. Müller László nemcsak a külügyminiszter bizalmasa, hanem a kormányfő és az uralkodói kabinet tanácsadója is lett. Számára a Monarchia veresége diplomáciai pályafutása végét jelentette: kézjegyével látta el a Paduában megkötött fegyverletételei okmányt, majd tagja volt annak a delegációnak, amely Párizsban Ausztriát képviselte a béketárgyalásokon. Ez után visszavonult, Bécsben és Budapesten élt, az Anschluss után végleg Magyarországon telepedett le. Családja nem volt.

Semmelweis Ignác közvetlen leszármazottai

Semmelweis Ignác 1857. június 1-jén házasságot kötött Weidenhoffer Máriával (1837–1910), Weidenhoffer Ignác pesti módos kereskedő leányával. A jelentős különbség semmiféle problémát nem jelentett a Semmelweis családban, bár egy idő után a Weidenhoffer családnak – talán a gyermekágyi láz körül kirobbant szakmai vita miatt – fenntartásaik voltak vejükkel szemben, a visszaemlékezések szerint gyakran „bolond Nácinak” nevezték a háta mögött. Semmelweis Ignác 47 éves volt halálakor, különösebb vagyonnal nem rendelkezett, így fiatal felesége három gyermekével nehéz körülmények közé került. Szüleivel élt együtt, azok jelentős vagyonukból könnyen gondoskodtak leányukról és gyermekeiről. Az özvegy talán hitt a férjét ért szakmai támadásoknak, csak jóval később ismerte fel annak emberi és tudósi nagyságát. Az is igaz, hogy Semmelweis özvegye és gyermekei nem szenvedtek hiányt semmiben, talán ennek is köszönhető, hogy fia, Semmelweis Béla (1862–1885) joghallgató adósságai miatt öngyilkos lett. A család – Szemerényi Károly kanonok hatására – 1879-ben Szemerényire változtatta nevét, amit az özvegy 1906-ban meg szeretett volna másítani, de a fennálló törvények ezt nem tették lehetővé. Semmelweis Ignác Antónia (1864–1942) nevű leánya 1882-ben férjhez ment Lehoczky Kálmán ítélőtáblai elnökhöz, az ezen házasságból származó gyermekeken keresztül ma is szépszámu leszármazottja él. Semmelweis Antónia két fia – Andor (1885–1970?) és Kálmán (1889–1967) – 1895-ben uralkodói engedéllyel felvehette a Lehoczky-Semmelweis nevet, mivel a Semmelweis családi név fiúörökös nélkül kihalt volna Magyarországon. Lehoczky-Semmelweis Kálmán kiváló nőorvos és egyetemi rk. tanár lett, leánygyermek révén vannak leszármazottai. Andor katonatiszt lett, a

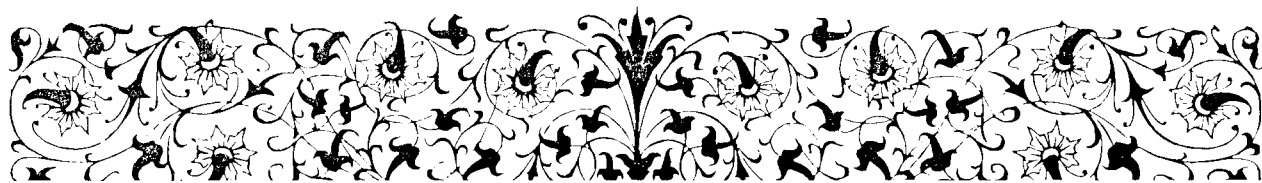
II. világháború után Ausztráliában telepedett le, fivére haláláig laza kapcsolata volt a családdal. Leánytestvéreik révén népes értelmiségi utódok születtek, például Hüttl Tivadar (1919–1990) sebész, egyetemi tanár, számos alapvetésnek számító sebészeti munka szerzője.

Semmelweis Ignác talán az egyetlen olyan magyar név az egyetemes orvostörténelemben, akinek orvosi felismerése nemcsak a szülő anyák sokaságát mentette meg a haláltól, de megváltoztatta a medicina szemléletét, a betegségmegelőzésre helyezte a gyógyítási folyamat lényegét. A prevenció lényegének megértése nem volt egyszerű folyamat, de nem csak az orvosi gondolkodást, hanem a közegészségügyön keresztül az emberi közösségek biológiai és társadalmi felfogását is átforgatta. A Semmelweis életét és munkásságát feldolgozó munkák egy-egy mondatlalt „elintézik” a családi eredetet és környezetet. Éppen a hazai némettség volt a 19. század elején a magyar értelmiség kialakulásának legfőbb motorja és polgárosodásunk záloga lett. Az egykori Tabán „mikroklimája” hű tükörképe a magyar viszonyoknak, nem közömbös a polgári eszmék befogadására. A városi német polgárság többsége magyarrá lett, erre senki nem kényszerítette őket. Jó példa erre a magyar szabadságharc időszaka, amikor a hazai némettség – nemcsak neveik magyarosításával – hitet tett a magyar haza – amelynek gazdasági, társadalmi, polgárosodási alapjaihoz ők is sokban hozzájárultak – haladása és szabadsága mellett. Példa erre a kilenc pest-budai pap esete, akiket Haynau törvényszéke fenyegetett magatartásuk miatt, pedig közülük csak egy volt igazi magyar, a többi magyarrá vált német, akik adott pillanatban tudták mit kell cselekedniük. A Semmelweis család története nemcsak egy személy miatt tanulságos, hanem példája is a magyar reformkor nagy embert formáló szellemének is.

IRODALOM

- Antall József*: Semmelweis Ignác tabáni szülőháza és utolsó pesti lakhelye. Műemlékvédelem, 1966, 10/3/, 1–9.
- Antall József*: Rolle spielte das Familienheim und die Schule in der Entwicklung von Semmelweis Persönlichkeit? Orvostörténeti Közlemények, 1968. 46–47, 95–126.
- Antall József*: Semmelweis Ignác hiányzó gimnáziumi tanéve. Orvostörténeti Közlemények, 1978, 83–84, 211–213.
- Baradlai János*: Dr Müller Bernát emlékezete. Gyógysz. Ért. 1936. 44. 17/48/, 213–216.
- Benedek István*: Semmelweis és kora. Gondolat, Budapest, 1967.
- Berentey György*: In memoriam dr. Hüttl Tivadar (1919–1950). Orvosi Hetilap, 1990. 131, 2883.
- Bonnyai Sándor ifj.*: Adatok Semmelweis életrajzához. Orvostörténeti Közlemények, 1970. 55–56, 221–223.
- Darvas István*: Semmelweis névmagyarosítása. Orvosok Lapja, 1947. 3/51/, 2188.
- Darvas István*: Válasz Lchoczky-Semmelweis Kálmán levelére. Orvosok Lapja, 1948. 4/8/, 268–270.
- Darvas István*: A Semmelweis-probléma. Magyar Nőorvosok Lapja, 1967. 30/5/, 384–394. *Dörnyey Sándor, Dörnyeyné Dapsy Henriette*: Semmelweis hazai utóéletének első évtizede, I–III. Orvostörténeti Közlemények, 1968. 49–6–47. 81–93: 1970, 55–56. 123–155.
- Ernst, A.*: Landesoberamtsrat Karl Semmelweis – 65 Jahre. Burgenlandische Heimatblätter, 1971. Jg. 33. Nr. 4. 145–148.
- Fleischer József*: Emlékezés Semmelweis Ignác tanár felett. Orvosi Hetilap, 1872. 16, 775–786.
- Gortvay György*: Báró Müller Kálmán emlékezete. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1926. 1–8.
- Gortvay György, Zoltán Imre*: Semmelweis élete és munkássága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- Grösz Emil*: Megemlékezés Báró Müller Kálmánról. 1849–1926. Orvosképzés, 1932. 22/6/, 781–793.
- Györy Tibor*: Semmelweis Ignác családfája. Budapesti Orvosi Újság, 1906. 23. szám melléklete.
- Györy Tibor*: Semmelweis Ignác. In: Györy Tibor: Az orvostudomány mesterei. MTA Sajtóvállalata, Budapest, 1924. 95–119.
- Halmaj János*: Dr. Müller Bernát emlékezete. Magy. Gyógyszerésztud. Társ. Ért. 1944. 20. 4. 231–263.
- Horváth Jenő*: A 250. éves Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium, 1687–1937. Sárkány Nyomda, Budapest, 1937.
- Jáki Gyula*: Hüttl Tivadar dr. (1884–1955). Magyar Sebészet, 1956. 9. 1–3.
- Kapronczay Károly*: Müller Kálmán. In: Kapronczay, Vizi E. Szilveszter (szerk.): Híres magyar orvosok. II. Galenus, Budapest, 2001. 135–138.
- Kapronczay Károly*: Egy legenda nyomán: a zirci Semmelweisok. Orvostörténeti Közlemények, 2002. 178–181, 203–206.
- Lchoczky-Semmelweis Kálmán*: Semmelweis névmagyarosítása. Orvosok Lapja, 1948. 4/8/, 268.
- Lchoczky-Semmelweis Kálmánné*: Emlékek és mozaikok a Semmelweis-családról. Orvostörténeti Közlemények, 1970. 55–56, 215–220.
- Magyar Hírlap*: Beszélgetés Semmelweis Ignáccal. Magyar Hírlap, 1906. október 2. 5–6.
- Müller Kálmán*: Bevezetés. Az orvostudomány magyar mesterei. MTA Sajtóvállalata, Budapest, 1924. 7–45.
- Schödy Sándor*: Ráth Péter. Gyógysz. Hetil. 1873. 12. 40–45. 725.
- Römer Flóris*: A régi Pest. Budapest, 1973.
- Rupp Jakob*: Buda-pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
- Schams, Franz*: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt-Stadt Ofen in Ungarn. Königliche Universitäts Buchdruckerey, Buda, 1822.
- Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899.
- Schmall Lajos*: Buda-Pest utcái és terei. Budapest, 1906.
- Seedoch, Johann*: In memoriam Karl Semmelweis. Burgenlandische Heimatblätter, 1989. Jg. 51. Nr. 4. 145–147.
- Semmelweis, Karl*: Ignaz Philipp Semmelweis, 1818–1865. Burgenlandische Heimatblätter, 1965. 27/3–4/, 97–101.
- Silló-Seidl György*: Semmelweis halála. Orvostörténeti beszámoló. Metropolitan Verlag, Frankfurt am Main, 1977.
- Silló-Seidl György*: Die Wahrheit über Semmelweis. Ariston Verlag, Genf, 1978.
- Szalai Béla*: A Semmelweis-család származási táblázata. In: Gortvay György, Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Szamat István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717. Budapest, 1891.
- Waldheim, Fritz Schürer, von*: Ignaz Semmelweis: sein Leben und Wirken. Hartleben, Vienna, 1905.

Kapronczay Károly

RUGONFALVI KISS ISTVÁN HERALDIKAI DIASOROZATA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETÉBEN

A magyar pedagógiatörténet Jan Amos Komenskyt (Comenius), a sárospataki kollégium tanárát tekinti a hazai oktatástechnológia úttörőjének, akinek 1653-ban megjelent *Orbis Pictus* (Látható világ) című könyve kifejezetten iskolai szemléltetésre készült.¹ A képek fontosak, mert ahogy a szerző írja: „a tanulók érdeklődésének felkeltésére fog szolgálni... felébreszti a tárgyakra irányuló és egyre inkább élénkülő figyelmet, ami már magában is nagy dolog...” és a már látott kép „puszta megpillantása folytán könnyen visszaemlékezik majd... míg csak a gyakorlás által megerősödve a képzelet már önként nem szolgáltat mindent...”²

Nem sokkal Comenius könyvének megjelenése után – szintén Sárospatakon – már oktatási célokra használták a *laterna magica*-t. 1709 júliusában II. Rákóczi Ferenc „a Simándi professzor által bemutatott mathesist nézte meg és maga Őfelsége is szórakozott vele”. A fizikabemutató jól sikerülhetett, hiszen a fejedelem másnap még egyszer megnézte az előadást.³

A *laterna magica*, a „bűvös lámpa”, amelyet Európaszerte vásári mutatványosok használtak, így vált a kontinensen elsőként oktatási segédeszközzé. Egy 1736-ban kiadott könyv így írja le használatát: „elővesszük a fényt tükrözve irányító bűvös lámpát, amely egy homorú fém tükrökből, lámpából és két domború lencséből készült, mely által egészen kicsiny világos és átlátszó színekkel üvegre festett képeket hatalmas nagyságban, csodálatos látványként sötétben elő lehet állítani.”⁴

A *laterna magica* használata az ipari forradalom hatására egyre elterjedtebb lett, változást csak a fotográfia megjelenése hozott. A fényképezés a 19. század második felében rájötték arra, hogyan készíthetnek kollódiumos üvegnegatívjaikról pozitív képet. Ez, valamint az üveglencsék fejlődése együttesen vezetett oda, hogy megszülessen az optikai vetítő.⁵ A polgári életforma velejárójaként a civil egyesületek is elterjedtek, melyek rendezvényeiken egyre gyakrabban vetítéseket tartottak.⁶

Magyarországon a legfontosabb ilyen intézmény az Uránia Magyar Tudományos Egyesület (1897) és az Uránia Szemléltető Taneszközök Gyára Részvénytársaság Erdélyi Mór és Társa (1908) volt. Az Egyesület célja „...oly

kulturális intézmény létesítését czélozza, mely az összes tudományos és társadalmi ismeretek történetét, fejlődését, jelenét, fogja vetített, decoratív és kinematografikus képekben, érdekfeszítő darabokban, zenével bemutatni, oly tökéletes vonzó és szórakoztató formában, hogy közönségünk minden rétegének izlését és tudását fejlesztő, kedvelt szórakozása leszen”.⁷ Mivel a képeket kezdetben kölcsönöztek, szükségessé vált a diaképek előállításához szükséges eszközök beszerzése, ezért jött létre a tanszergyár, amely „új szerkezetű vetítógépek, mikroszkopok, objektívek, nagyítók, fényképezőgépek” forgalmazására is vállalkozott.

Az Uránia katalógusában 1911-ben negyvenezer képet ajánlott,⁸ Szeghalmi Gyula fényképészhez – aki mellesleg tanár is volt – hasonlóan, akinek 1914. évi katalógusában már több mint nyolcvanezer diakép szerepelt témák szerint csoportosítva.⁹ A diaképek előállítási költségeinek csökkenésével egyre több iskolában kerülhetett sor iskolai szemléltetőeszközként való használatukra.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy az Uránia mellett több fényképész is készített üvegre fényképezett diaképeket, így a fentebb már említett Szeghalmi Gyula Szeghalmon, Lévy István pedig Budapesten. A fővárosban több kisebb-nagyobb cég is foglalkozott diakészítéssel és forgalmazással: a „Calderoni és Társa”, a „Klősz György és Fia”, a „Marx és Mérei Tudományos Műszerek Gyára”, a „Torda fényképészeti és festészeti műterem”, az „Erdély és Szabó”, valamint a „Pedagógiai Filmgyár” is.¹⁰

A Néptanítók Lapjában Matskássy József főreáliskolai igazgató írja: „Az «Urania» tudományos társulat a vetítő gépekkel való szemléltetésoktatásnak hazánkban való meghonosításával nagy érdemeket szerezne...”¹¹

A heraldikaoktatás a Debreceni Egyetemen 1917–1949 között

A 19. század utolsó harmadában a modern magyar történettudomány kialakulása szemléletváltást hozott az egyetemi szintű történelemoktatásban. A Magyar Törté-

Sor-szám	Eredeti sorszám	Átírt sorszám	Felirat	Állapot
1.	N. 1.		II. Mátyás érme. Középczímer Első eszt a magyar korona hű ábrázolására	
2.	N. 4.		II. Ferdinánd titkos (pecsétje)	
3.	N. 5.		A közösigyi kisczímer	
4.	Szám nélkül, duplum		Felirat nélkül	
5.	N. 6.		II. Lajos mint lengyel király	
6.	N. 7.		Nagy Lajos	
7.	N. 8.		Zsigmond kis pecsége 1403.	
8.	N. 9	7	II. Endre viasz pecsége.	
9.	N. 10.		V. Ferdinánd	Törött, színezett
10.	N. 11.	31	A magyar kis címér Mária Terézia alatt. <u>Czimertartó.</u>	
11.	N. 12.	22	I. Károly pecsége. 1. papírtartó 2) középczímer	
12.	N. 13	8	II. Endre pénzei	Törött
13.	N. 14.	11	IV. László	Törött
14.	N. 15.		III. Béla az ország zászlójával (k. krónika) Ld. 73. dia!	Törött, papírszegély újaragasztva.
15.	N. 16	28	1630. évi debr. kalendárium. Hazaí magyar címér. Pajzstartó	Törött, papírszegély újaragasztva
16.	N. 17.		I. Ferencz az osztrák csász. Mélt. Felvétele előtt és után.	
17.	N. 18.	24	V. László kis pecsége	
18.	N. 19.		Lipót kis pecsége	Törött, színezett
19.	N. 20.		I Ferdinánd	
20.	N. 22.		Erzsébet kis pecsége	
21.	N. 24.		A debreceni Verbőczy kiadás címlapja. 1563.	
22.	N 25.		Szilágyi Tönkö Márton címere. Lipót 1698. mint erd. Fejedlem.	
23.	N. 26.	23	Maria királynő pecsége	
24.	N. 27.		János Zsigmond címere az első magyar Werbőczin.	
25.	N. 28.		V. Ferdinánd	
26.	N. 30.	2	V. István ifi. király.	
27.	N. 32.	3	Atilla a turulos címérrel. Képes krónika (ezüst pajzs.)	
28.	N. 33.	4	A hét vezér az egész nemzetet kifejező jelvényel! Képes krónika.	
29.	N. 34.		Mária Terézia újabb középczímer.	
30.	N. 35	26	A magyar címer Singrenius bécsi ny. nyomtatványain XVI. sz. eleje.	
31.	N. 36.	9?	1701. évi deb. kalendarium címér más. Singrenius után	
32.	N. 37.		V. Ferdinánd királyi tanácsosi kin. oklevél címeres lapja.	
33.	N. 38.		Lipót.	
34.	N. 39.	14	Kun László megöletése Képes krónika.	
35.	N. 40.	10	V. István pecsége. Kettős kereszt.	
36.	N. 41.		I. Károly pecsége.	
37.	N. 42.	12	Nagy Lajos kettőskeresztje.	
38.	N. 43.		II Ulászló. –	
39.	N. 44.		Szt László koronázása. Képes krónika (angyal címertartó.)	Papírszegély újaragasztva
40.	N. 45.		I. Mátyás kettős nagy pecsége.	
41.	N. 46.		János kir. Kettős aranypecsége Előlap. (Korona ábr.)	
42.	N. 47.		Szapolyay János.	
43.	N-47 Duplum		Szapolyai János	

Sor-szám	Eredeti sorszám	Átírt sorszám	Felirat	Állapot
44.	N 48		V. László sisak disze.	
45.	N 50.		A közös intézmények közép és kis czímerc. – 1867 óta.	
46.	N 52		I. Károly első pecsége.	
47.	N 54		Rudolf közép	Törött, színezett, papírszegély újraragasztva
48.	N 56	16	Hatósági pecsét az ország czímeréből való motívumokkal Tamás erdélyi vajda.	
49.	N 57	20	Teljes magyar czímer Nagy Lajos korából.	
50.	N 58	18	Az aacheni magyar Templom czímerc. N. Lajos ajándéka.	Törött
51.	N 59.		I Lipót	
52.	N. 59. Duplum		I. Lipót	Törött, URÁNIA-címke, ²⁶ papírszegély újraragasztva (felirat is)
53.	N 60	25.	Az új Középcímer	URÁNIA
54.	Szám nélkül, duplum		Felirat nélkül: az előzővel egyező	
55.	N. 61.	17	Magyarország teljes czímerc. Zürichi czímertekeres.	
56.	N. 62.		Zsigmond 1405. évi pecsége	Papírszegély újraragasztva
57.	N 63	25	Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén	
58.	N 63 Duplum	12.	Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén	URÁNIA
59.	N 64	15.	II Lajos pecsége	
60.	N 64 Duplum		II. Lajos pecsége	URÁNIA-címke
61.	N 65		Mária Terézia 1741. titkos pecsége középczímer.	
62.	N 65 Duplum	19.	Mária Terézia 1741. titkos pecsége – Középczímer	URÁNIA
63.	N. 66	3.	Imre kir. Bullája 1202	URÁNIA
64.	N. 67.	9	IV. Béla czímerc. A kettős kereszt első használata.	
65.	N 67 Duplum	8.	IV. Béla címere – A Kettős Kereszt első használata	URÁNIA
66.	N 68.	6	II. Endre arany bullája	
67.	N. 69.	11.	Felirat nélkül (A magyar rendek pecsétje)	URÁNIA
68.	N 70	10.	Nagy Lajos nagypecsétje	URÁNIA
69.	N 71	9.	Ottó pecsétje 1306	URÁNIA
70.	N. 72	21.	Mária Terézia pecsétje	URÁNIA
71.	N 74	16.	Szlavónia címere	URÁNIA
72.	N. 75.	13	A magyar kiscímer	URÁNIA
73.	N. 76	7.	III. Béla a Képes Krónika miniatúráján	URÁNIA
74.	N 77	5.	A magyar címer az Anjouk korában	URÁNIA
75.	N 78	2.	A magyar középcímer, 1874.	URÁNIA
76.	N 79.	1.	A magyar középcímer, 1874.	URÁNIA
77.	N. 80.	22.	Ausztria és tartományainak címerai	URÁNIA
78.	N 81	23.	A Habsburgok családi címere	URÁNIA
79.	N 82	26.	A magyar középcímer, 1916.	URÁNIA
80.	N 83	24.	Bosznia címere	Törött, színezett, papírszegély újraragasztva, URÁNIA
81.	N 85		Tolnai másképp Eötvös Mihály címere, 1633.	
82.	Szám nélkül		Zsigmond nagypecsétje	
83.	Szám nélkül		III. Károly nagypecsétje	
84.	74	60	Árva vára	Törött, URÁNIA

neti Társulat javaslatára a kultuszminisztérium – német mintára – létrehozta a szemináriumi rendszert; a történelemszűrés alapjává a források ismerete és a történeti segédtudományok (oklevél-, pecsét-, érem- és címertan) és a forráskritika kerültek.¹² A budapesti mellett létrejött a kolozsvári, majd az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi és debreceni egyetem, amely intézmények a felsőoktatás vidéki bázisává váltak.¹³

A Debreceni magyar királyi Tudományegyetemen – az ókortörténeten kívül – a történelem oktatására két szeminárium alakult: az Egyetemes, valamint a Magyar Történelmi Szeminárium, kezdetben egy-egy oktatóval.

Az 1914-ben létrejövő Magyar Történelmi Szeminárium vezetését 1942-ig Rugonfalvi Kiss István látta el, aki 1924-től az Intézet igazgatója is volt.¹⁴ Heraldikai munkái 1903-tól jelentek meg – részben – a Turul hasábjain,¹⁵ kéziratának egy része az Egyetemi Kézirattárban is fennmaradt.¹⁶ Az 1916/17. tanév II. félévében „Gyakorlatok a segédtudományok alkalmazása köréből”,¹⁷ az 1928/29. I. félévében „Heraldika”,¹⁸ az 1932/33. II. félévében „A heraldika alapvonalai”¹⁹ címen tartott heraldikai szemináriumokat. Az 1916-1917. tanévben az Egyetem „Népszerű Főiskolai Tanfolyamán” előadást tartott „A magyar állam címerei” címmel. Rugonfalvi 1902-től a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság évdíjas, 1906-tól levelező tagja, 1916-tól igazgatóválasztmányi tagja is volt.

Tanítványa, Klein Gáspár, kezdetben díjas tanársegédként (1928–1930) segítette Rugonfalvi munkáját az egyetemen. Később Borsod vármegye főlevéltárosa lett, majd utóbb az egyetemre visszatérve az 1944/45. I. félévében „Címertan”,²⁰ 1948/49. I. félévében „A magyar heraldika korszakai”²¹ címmel tartott szemináriumokat. Bizonyára mindkét oktató használta órái szervezéséhez a ma is a debreceni Történelmi Intézet birtokában lévő üvegdiák lemezeket, amit sajnós – meglévő tematika hiányában – már csak a diáképeken látható kézírásuk tanúsít.

A Debreceni Egyetem heraldikai diasorozata

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében 2005 őszén Szendrey István hagyatékából előkerülő nyolcvan-négy, üveglapra fényképezett diákép egy kivételével heraldikai témájú fotókat és ábrákat jelenít meg.²² Az „Árva vára” feliratot viselő 74. (eredeti) sorszámmal ellátott dia egy, a méreteiben legalább ekkora történelmi sorozat egykori meglétére utal. A ma meglévő dialemezek²³ közül csak huszonkettőn szerepel Uránia-címke, a többi valószínűleg máshol készítették. További kutatásokat igényelne annak megállapítása, ki készítette a felvételeket, néhány kép nagy valószínűséggel Debrecenben készült.²⁴ A két üveglapból, szélükön papírcsíkkal összeragasztott

diáképek, amelyek az N. 85. számút kivéve 85x85 mm nagyságúak, rajtuk keskeny papírcsík, amely a feliratot tartalmazza. A lemezek leírását az alábbi táblázat tartalmazza:²⁵

A diáképek forrásai

A diákon felhasznált képek nagyrészt a századfordulón igen termékeny magyar heraldikai szakirodalom gazdag képanyagából kerültek kiválasztásra, így elsősorban Bárczay Oszkár²⁷ és Nyáry Albert²⁸ műveiből, emellett azonban a sorozat készítésekor frissnek számító munkákat²⁹ is felhasználtak.

A címeres pecsétábrázolások többsége nagy valószínűség szerint a Turul³⁰ hasábjain megjelent fotók alapján készült, de vannak olyan – nem az Uránia által gyártott – diáképek, amelyeken valószínűleg Hajdú Vármegye Levéltára és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának iratainak lévő pecsétek képei látszanak. Ezt megerősíteni látszik, hogy Tolnai Eötvös Mihály (N. 85.)³¹ és Szilágyi Tönkö Márton (N. 25.) címerlevele³² ma is a fentebbi levéltárak utódintézményeiben található.

Több példányban is léteznek ugyan, de nagy valószínűség szerint a Református Kollégium Könyvtára nagy értékű könyveinek címeres kezdőlapjai alapján készültek az N. 16., N. 24., N. 27., N. 35., N. 36. számú lemezek.

A diáképek felhasználásának lehetőségei és jelentősége

Mivel a Debreceni Egyetemen tartott címertan kurzusoknak nem maradtak fent a tematikái, ezért a szemináriumok menetét nem lehet rekonstruálni, mégis az oktatók által használt diasorozat lehetővé tesz egyfajta betekintést. A fennmaradt diáképek számozottak ugyan, ez azonban nem ad további támpontot, mivel az egymást követő képek sem kronológiai, sem tematikus kapcsolatban nem állnak egymással. Kézenfekvőnek tűnhetne, hogy a számok a beszerzés sorrendjét jelölik, ez esetben azonban felesleges lett volna utólag kijavítani vagy átírni őket, ahogy ez néhány esetben történt. A sorozat felhasználásának több lehetséges módja is elképzelhető.

A lemezek ábráinak és fotóinak többsége jól beilleszthető egy, a magyar államméret történelmi fejlődését bemutató előadás(sorozat)ba, különösen annak tudatában, hogy Rugonfalvi egy 1917-ben tartott hasonló témájú előadása nyomtatásban is megjelent.³³ Az államméret bemutató diáképek több forrásból táplálkoznak, sok a pecsétábra, melyek a címereket eredeti megjelenési formájukban közvetítik a szemlélőnek. Néhány ezek közül színezett, így a pecsétek fotói vörösen jelennek meg (N. 19., N. 54.). Elképzelhető az államméret fejlőd-

désének csak pecsénymatonkon való bemutatása is, ezt kétségkívül sokkal színesebbé tehetette-teszi „Az aache-ni magyar Templom címere. N. Lajos ajándéka.” (N. 38.), vagy a „Magyarország teljes címere. (a) Zürichi címertekercs”-en (N. 61.) című diakocka.

Minden bizonnyal vizsgálták az államcímert pajzstartói (ti. angyalok) megjelenését, ábrázolásuk fejlődését a Képes Krónika miniatúráitól (N. 39., N. 44.), egészen a két világháború közti időszakig (N. 60.). Ebbe a sorozatba illeszthető be Hunyadi Mátyás pecsétje (N. 63. és dupluma), II. Ulászló (N. 49.) és Mária Terézia címere (N. 11., N. 65.)

A sorozatba három nemesi címert is bekerült, a királyi-állami címerrel való kapcsolatuk miatt: Tamás erdélyi vajda címere (N. 56.) és a fentebb már említett Szilágyi Tönkö (N. 25.) és Tolnai Eötvös (N. 85.) címert. Ezek közül az első „*Hatósági pecsét az ország címeréből vett motívumokkal. Tamás erdélyi vajda.*” feliratot viseli. A kép Bárczay Oszkár könyvéből származik, ahol éppen az államcímertben szereplő vágásos mezővel való kapcsolatot bizonyítja hosszan a szerző.³⁴ Két utóbbi nemesi címert ábrázolásán a címerkép gazdagon díszített keretén szerepel az államcímert, bár ez a 17. században nagyon gyakori volt. A címertek kiválasztását az indokolhatta, hogy debreceni levéltárakban őrizték-őrzik őket. A Tönkö armális

címertkeretében Erdély címertének egy viszonylag ritka ábrázolási módja jelenik meg (az erdélyi három nemzet címere külön pajzsbant kapott helyet), a Tolnai Eötvös címertlevelet pedig díszes kivitele miatt bemutatták az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon is.³⁵

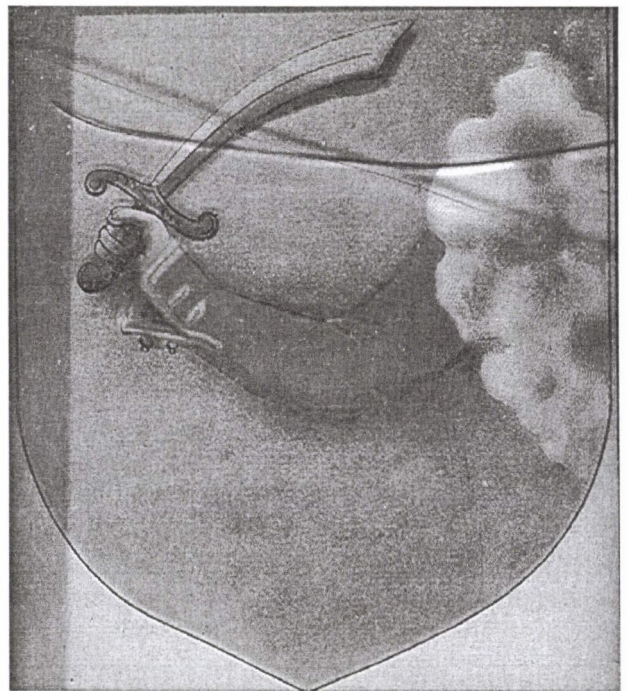
Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az N. 5., N. 47., N. 59., N. 60., N. 63., N. 64., N. 65., N. 67. számú dialemezekből kettő van. Ennek az lehet az oka, hogy az eredeti képen nem látszik jól minden részlet, mert a kép túl sötét. Egy esetben az is előfordul, hogy két eltérő sorszámú dialemezen az ábrázolt kép megegyezik (N. 15. és N. 76.). Utóbbinál nem véletlen azonban, hogy másikat kellett készíteni, hiszen az „eredeti” N. 76. számú dia – amin se felirat, se sorszám nincs – a Képes Krónika III. Béla miniatúrájának a képe alapján készült egyszerű vonalrajz, ami – úgy tűnik – már a 20. század első felében sem felelt meg a képi szemléltetőeszközök fentebb előirt követelményeinek.

A debreceni Történelmi Intézet heraldikai diasorozata sokrétűen alkalmazható, változatos forrásbázisra épülő oktatástechnikai anyag, képei akár ma is használhatóak (lennének), fekete-fehér kivitelük a korszak technikai fejlettségének tükré.³⁶

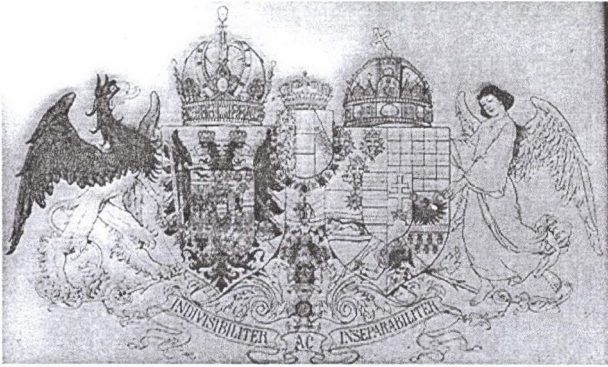
Szálkai Tamás

„János Zsigmond címere az első magyar Werbőczin (N. 25.)”

Bosznia címere (N. 83.)

„Az új középcímer (N. 60.)”

„Angyalos pajzstartó I. Mátyás 1464. pecsétén (N. 63.)”

„Az 1701. évi debr. Kalendárium címer más. Sigrenius után (N. 66.)”

„A hét vezér az egész nemzetet kifejező jelvénnel. Képes Krönika (N. 33.)”

JEGYZETEK

¹ Petryné Fejér Judit: Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei. In: Di-alektika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz. Bp., 2003. 320.

² *Kratochvíl, Milos V.*: Comenius életc. Budapest-Bratislava, 1979. 175.

³ *Bíró Ferenc*: A dia, mint szemléltetőeszköz a magyar oktatás történetében. In: Orbis Pictus. A szemléltetés évszázadai. Bp., 2000. (a továbbiakban: Bíró F.: i. m.). 113. és *Kolta Magdolna*: Képmutogatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. Bp., 2003. (a továbbiakban: Kolta M.: i. m.), 73.

⁴ Kolta M.: i. m. 74.

⁵ Kolta M.: i. m. 89.

⁶ Uo. 90.

⁷ www.urania-nf.hu/kezdetek/dia 2008. november 25.

⁸ Bíró F.: i. m. 120.

⁹ Kolta M.: i. m. 91.

¹⁰ Bíró F.: i. m. 114. és www.urania-nf.hu/kezdetek/dia 2008. november 25.

¹¹ Bíró F.: i. m. 121.

¹² Ld. bővebben *Gunst Péter*: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 148–150.

¹³ *Felkai László*: Neveléstudomány a dualizmus korában. Az egyetemi képzés szervezete. In: A magyar nevelés története. I–II. kötet. Bp., 1993. II. 133.

¹⁴ *Mudrák József*: A debreceni Tudományegyetem Történelmi Intézetének (Szemináriumának) rövid története 1914–1949. Történelmi Tanulmányok XIII. Debrecen, 2005. 215–216.

¹⁵ Természetszabó ábrázolás az 1526. év előtti magyar címerekben. In: Turul, 1903. 2. 49–57., 1903. 3. 119–125., 1903. 4. 162–171. (Különnyomatban is ua., Bp., 1904); A martonfalvi Cseh család két armálisa. In: Turul, 1904. 3. 105–112.; Gyulay Balázs 1591. évi armálisa. In: Turul, 1905. 1. 32–34.; A rudóbányai cv. Ref. Templom czimeres emlékei. In: Turul, 1905. 3. 97–104.; Kiss István nemesi levele II. Rákóczi Ferencetől. In: Turul, 1907. 4. 193–195.; A magyar állam címerei. Debrecen, 1917; Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armálisa. In: Theologiai Szemle, 1936. 283–301.

¹⁶ Debreceni Egyetem Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjtemény. A gyulai Gyulay család armálisa és genealogiája. Ms. 146/4 (ld. előző jegyzet) és Czímer-symbolika cím alatt töredékek. Ms. 146/6.

¹⁷ „Gyakorlatok a segédtudományok alkalmazása köréből (Szeminárium) Heti 2 óra. Csütörtök du. 5–7-ig. A történelmi szemináriumban” [Ekkor még a Református Kollégium I. emeletén kapott helyet.]. A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Tanrendje az 1916–1917. év II. felére. Debrecen, 1916. 13.

¹⁸ „Heraldika. Heti 2 óra. Csütörtökön 11–12-ig és pénteken 10–11-ig a történelmi szemináriumban.” A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1928–1929. év I. felére. Debrecen, 1928. 15. és 45.

¹⁹ „A heraldika alapvonalai. Csak III–IV. éves történelem szakosok számára. Heti 2 órában. Csütörtök 9–10-ig és péntek 11–12-ig a XIII. teremben.” [Már a mai Főépület IV. emeletén. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1932–1933. év II. felére. Debrecen, 1932. 19., 42., 49.

²⁰ A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45-ik tanév I. felére. Debrecen, 1944.

²¹ A Debreceni Tudományegyetem tanrendje az 1948–49. tanév I. felére. Debrecen, 1948. 32.

²² A diáképek közül néhány látható volt „A 125 éves a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1883–2008. Kiállítás egyetemünk egykori tudósai emlékére: In memoriam Rugonfalvi Kiss István, Klein Gáspár, Szabó István” című kiállításon is Debrecenben, az egyetem harmadik emeleti kerengőjében, 2008. október 16–22-e között. A fotókiállítást e sorok szerzője állította össze, és Pandula Attila nyitotta meg.

²³ Az eredeti sorszámmal ellátott sorozatból hiányzik az N. 2., N. 3., N. 21., N. 23., N. 29., N. 31., N. 49., N. 51., N. 53., N. 55., N. 73., N. 84. számú kép.

²⁴ Ld. VI. A diáképek forrásai cím alatt.

²⁵ A leírás során a diáképeket a sorszámmal láttam el a könnyebb eligazodás érdekében, mivel néhány lemezen nincs semmilyen jelzés. Az „Eredeti sorszám” és „Átírt sorszám”, valamint a „Felirat” oszlopokban dőlt betűvel jelcztem a dialemezeken látható feliratokat, és az azokban később eszközölt változtatásokat is feltüntettem. Ahol a felirat hiányzik, pótoltam, az „Állapot” oszlopba a diáképek állagának leírása került.

²⁶ A címke szövege: „Urania Szemléltető Taneszközök-Gyára Budapest, IV., Semmelweis-u. 2.”

²⁷ *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897.

²⁸ *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886.

²⁹ *Csánki Dezső*: Az új magyar és úgynevezett közös címerek. Bp., 1916.

³⁰ Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közölnye. Bp., 1883–1951.

³¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Diplomagyűjtemény. Mohács Utáni Oklevelek. 141.

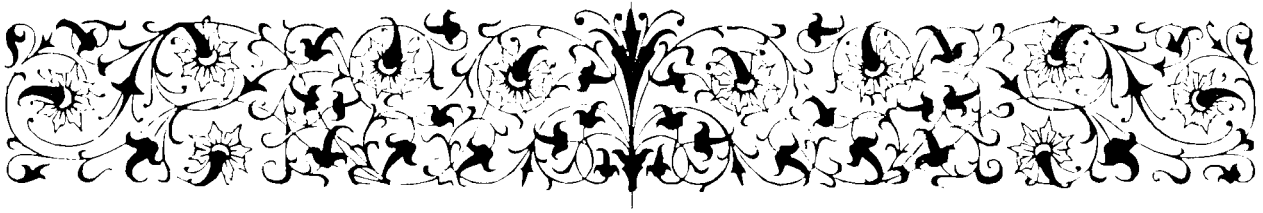
³² Szilágyi Tönkö másképp Kerestély Márton és fiai Sámuel, Márton, István, Dániel részére 1698. május 21-én Bécsben I. Lipót adományozott címerlevelet. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Irattár R. 641/5. Erdélyi Királyi Könyvek. I/483.

³³ A magyar állam címerei. (ld. 15. jegyzet) a „Népszerű Főiskolai Előadások” című sorozatban.

³⁴ Ld. 35. jegyzet 240. o. 542. ábra, és 387–388.

³⁵ Varju Elemér: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. In: Turul, 1896. 4. 153.

³⁶ A „színezett” dialemezek színét a fekete-fehér fotó befestésével nyerték el.

UMWANDLUNGEN DER WAPPEN IN DEN SIEGELN UNGARISCHER ERZBISCHÖFE UND BISCHÖFE

In der ungarischen Fachliteratur, auch auf den Seiten des *Turuls*, wurde zur Problematik des kirchlichen Siegels verhältnismässig viel publiziert. Die meisten dieser Arbeiten beschäftigen sich mit der Problematik des kirchlichen Siegels vornehmlich im Mittelalter. Wie allgemein bekannt, handelt es sich vor allem um Siegel der Kirchlichen Korporationen (Kapitel, Konvente udgl.) bzw. um Siegel Kirchlicher Würdenträger. Hier kann die historische Literatur auf zwei kirchliche Siegel-Kataloge stolz sein, die in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts erschienen sind.¹ Als entscheidendes Kriterium des Studiums dieser Siegel erscheint vor allem ihr ikonographischer Inhalt. Im Falle Kirchlicher Institutionen und besonders bei den Siegeln kirchlicher Würdenträger stellt dieser Inhalt ein besonders attraktives ikonographisches Material dar, welches fürs Studium der Sphragistik als auch Ikonographie, Kunstgeschichte sowie die Geschichte der Kirche allgemein von Nutzen ist.² Da in den Siegeln der kirchlichen Korporationen im Mittelalter keine Wappen erscheinen,³ werden wir uns im weiteren Text vornehmlich den Siegeln der kirchlichen Würdenträger widmen.⁴

Wenn die Siegel als Studiumsobjekt der kirchlichen Heraldik betrachtet werden, stellen diese in ihrer mittelalterlichen Phase ein verhältnismässig komplexes Problem dar, vor allem was pontifikale (erz)bischöfliche Siegel betrifft. Und dieser Problematik wurde nur geringes Interesse gewidmet. Eine der wenigen Arbeiten, in welcher die auf pontifikalen Siegeln der ungarischen (Erz)bischöfe erscheinenden Wappen analysiert wurden, ist die Studie von Gyula Végh.⁵ Zum Erscheinen der Wappen in den Siegeln kirchlicher Würdenträger sollen einige grundlegende Fakten erwähnt werden. Die ersten erhaltenen Wappen ungarischer (Erz)bischöfe sind aus den Siegeln der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert bekannt. Als ältestes wappentragendes pontifikales Siegel eines ungarischen Erzbischofs kann wohl das seit 1323 bekannte Siegel des Esztergomer (Graner) Erzbischofs Boleslav (1321–1328) angesehen werden. Im Siegelbild erscheint

links das Wappen des von der Dynastie Anjou regierten Königreichs Ungarn (von Lilien besäter Schild), rechts das Adlerwappen des geschlechtes Piast, welchem Boleslav entstammte.⁶ Bei diesem Siegel ist bemerkenswert, dass die Wappenschilder verhältnismässig klein sind und bedecken nur einen geringen Teil der Siegelfläche, verglichen mit breit entfaltetem hagiographischen Motiv. Ein weiteres, nur sporadisch gebrauchtes Schema des pontifikalen Siegels stellt die Plasierung eines grösseren Wappenschildes in den Mittelteil der unteren Spitze des Siegels dar.⁷

Eine besondere Stellung nehmen Siegel ein, wo es zur Fragmentation des Wappens kommt indem nur ein von mehreren Wappenkomponenten abgebildet wird, was bei zwei Siegeln des Bischofs von Eger Michael Szécsényi (1362–1377) erscheint.⁸ In der Siegelmitte wird hier der Hl. Johannes Evangelist abgebildet, begleitet links von einem nimbierten Adler, rechts von einem rechts gedrehten gekrönten Löwen, der an einem Helm platziert ist. Dies entspricht der Modewelle, die sich im 14. Jahrhundert in Heraldik und Sphragistik geltend machte. Im 13. Jahrhundert nahm der Wappenschild den grössten Teil der gesamten Wappenfläche ein, hingegen gehörte hundert Jahre später dem Oberwappen (Kleinod) oft eine dominante Position in der Gesamtdarstellung des Wappens. Diese wird auch als ein Kleinod-Kult bezeichnet. Extrem zum Ausdruck kommt diese bei den Siegeln des Bischofs Michael (Abb. 1). Statt des vollen Wappens wurde hier nur das Oberwappen abgebildet, wie auch bei anderen Mitgliedern dieses Geschlechtes bekannt. Interessant ist dabei der Vergleich mit den Wappen anderer bedeutender Vertreter des Stammes Szécsényi. In seinem Siegel aus dem Jahr 1395 führte der Landesrichter Simon Szécsényi sein Familienwappen in kleinem Schild, der von einem überdimensionalen Helm und Oberwappen begleitet wird. Thomas Szécsényi, ebenfalls ein Landesrichter, begnügte sich in seinem Siegel aus dem Jahr 1345 mit bloss Helm und Oberwappen, so wie beim Wappensiegel von Michael Szécsényi bekannt.⁹ Anwenden des Oberwappens samt

Abb. 1. Michael Szécséni – Pontifikalsiegel (Kandra, 1893)

Helm in den Siegeln der ungarischen Würdenträger stellt ein interessantes Problem dar. Bei den Pontifikalsiegeln der ungarischen Bischöfe im 14. bis 16. Jahrhundert fällt auf, dass der Wappenschild dort stets eine Dreieckform hat (Abb. 2–3).¹⁰ In der mittelalterlichen Auffassung kann man wahrscheinlich diese Wappenform bei einem Geistlichen als komplettes Wappen ansehen. Daher stellt das Anwenden des Oberwappens in Vertretung des eigentlichen Schildinhaltes eine interessante Ausnahme dar.

Im 15. Jahrhundert ist eine Änderung in der Wappengestaltung der Würdenträger zu beobachten. Hier kommen in der kirchlichen Heraldik Elemente zur Geltung, die auch in der Zukunft eine wichtige Rolle spielen werden. Die Mitra des Bischofs wird zum Bestandteil des bischöflichen Wappens. Dies ist, zum Beispiel, der Fall beim Siegel des Bischofs von Wardein Johann Vitéz (1445–1465). Die Mitra mit gewellten Streifen wird nicht über sondern unter den Wappenschild gelegt.¹¹ Nachdem Vitéz zum Erzbischof von Esztergom ernannt

Abb. 2–3. Wappen in den Pontifikalsiegeln von Vitus Vasvári und Nikolaus Kníni (Végh, 1935)

wurde, wurde sein Wappen geändert. Statt der Mitra erscheint hier das Vortragskreuz.¹² Wenn der Erzbischof zum Kardinal ernannt wurde, erschien über dem Schild ein Kardinalhut mit Quasten, wie z. B. Beim Esztergomer Erzbischof Thomas Bakócz, der im Wappenschild sein Familienwappen innehatte, hinter dem Schild ein Vortragskreuz.¹³ Nach Ernennung zum Kardinal fügte er dieser Abbildung noch den Hut mit Quasten bei. Diese Gestaltung wurde nachher konsequent in seinem pontificalen als auch kleinem Siegel angewandt.¹⁴ Es gibt mehrere Beweise dafür, dass in Ungarn Änderungen in der Titulatur des Würdenträgers im Wappenbereich Ausdruck gefunden haben. Was die Anzahl der Quasten anlangt, wurden lange keine Regeln eingehalten, erst im 18. Jahrhundert stabilisierte sich hier die Lage.

Um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts kommen statt der großen ikonografisch reichen pontificalen Siegeln stufenweise Wappensiegel zur Geltung, die vornehmlich das Wappen des Würdenträgers beinhalten. In Ungarn geschieht dies vornehmlich bei den sogenannten kleinen Siegeln. Dieses Siegel wurde vom (Erz)Bischof bei weniger wichtigen Dokumenten angewandt, es gibt jedoch auch große Privilegienurkunden, die mit kleinem Siegel versehen wurden, wo sehr oft nur das Wappen des Würdenträgers erscheint. Eine Änderung in diesem Bereich ist in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts zu verzeichnen, als die Würdenträger ihr Wappensiegel in Funktion des großen Siegels anzuwenden begannen. Als Beispiel kann hier z. B. das Siegel des Bischofs von Eger Urban Dóczy (Nagy-Luca) (1487–1490) angeführt werden. Hier überwiegt bereits die einfache Konzeption des runden Siegels mit Mitra mit Streifen über dem Wappenschild, alles begleitet von einer Rundschrift (Abb. 4).¹⁵

Es ist wahrscheinlich, dass die (Erz)Bischöfe in Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts vom Gebrauch der pontificalen Siegel Abstand nahmen. Thomas Bakócz, Erzbischof von Esztergom (1497–1521) hatte noch ein Pontifikalsiegel, Erzbischof Nikolaus Oláh (1553–1568) gebrauchte jedoch nur seine Wappensiegel.

Abb. 4. Urban Dóczy – Wappensiegel (Vrteľ, 2003)

Abb. 5. Paulus Bornemisza – Wappensiegel (Staatsarchiv Bytča)

Desgleichen die Bischöfe von Nitra, die seit Mitte des 16. Jahrhunderts nur noch runde Wappensiegel hatten.¹⁶ Die in diesen Siegeln erscheinenden Wappen weisen ein stabiles Schema aus. Im Siegel des Erzbischofs Oláh erscheint ein Schild mit seinem Familienwappen, dahinter ein Vortragskreuz, darüber eine Mitra mit Streifen.¹⁷ Die Bischöfe legten das Vortragskreuz quer hinter den Schild, darüber die Mitra. So abgebildet erscheint das Wappen im Siegel des siebenbürgischen Bischofs und Administrator der Diözese Nitra Paul Bornemisza (1560–1579) (Abb. 5).¹⁸ Ähnliche Anordnung weist auch das Wappen und das Siegel des Bischofs von Eger und Statthalters von Ungarn (seit 1573) Nikolaus Radecius auf.¹⁹

Änderung der Position des Wappenträgers hatte oft eine Umgestaltung seines Wappens zur Folge, so z. B. bei Emericus Lósy, der als Bischof von Nagyvárad (1625–1635) sein Wappen in einer Kartusche trug, überhöht von einer Mitra und einem quergestellten Bischofsstab.²⁰ Als Erzbischof von Esztergom (1637–1642) kam es zu folgenden Änderungen. Rechts hinter der Kartusche erschien das Vortragskreuz, links der Bischofsstab.²¹ Ähnliches Vorgehen kann bei mehreren Würdenträgern im 17. und 18. Jahrhundert nachgewiesen werden.

Abb. 7. Wappensiegel von Franziskus Forgács, Bischofs von Nitra

Abb. 6. Demeter Napragy – Wappensiegel

Ähnlich bei Demeter Napragy, wo in diesen Zusammenhang die Wappenstruktur verändert wurde. Als Bischof von Győr benutzt er ein Siegel mit Wappenschild samt Mitra und Bischofsstab,²² nach Ernennung zum Erzbischof von Kalocsa (1607–1619) wird die Wappenkomposition bedeutend geändert.²³ Über der Kartusche erscheint ein Helm mit Decken, darüber eine Mitra. In diesem Fall handelt es sich um eine interessante Abänderung der Stylisation des gesamten Wappens. Nicht nur, dass es um das Vortragskreuz bereichert wurde, die Kartusche wird nun mit wesentlichen Bestandteilen eines Adelswappens versehen (Helm und Decken) und die Mitra übernimmt die Funktion des Oberwappens (Abb. 6).²⁴ In der ungarischen Heraldik ist dies kein Einzelfall wo die Mitra als Oberwappen erscheint. Sporadisch erscheint dies im Laufe des 17. Jahrhunderts.

Ein heraldisches Attribut, das in den Wappen höchster Würdenträger eine bedeutende Rolle spielt, ist der Hut. Im 17. Jahrhundert sind bereits zwei Gruppen von Würdenträgern bekannt, bei welchen der Hut im Wappen erscheint. Ähnlich wie im Mittelalter, bilden die Kardinäle hier die erste Gruppe. So z. B. Franciscus Forgács, führte, als Bischof von Nitra, in seinem Siegel einen

Abb. 8. Appensiegel von Franziskus Forgács, Erzbischofs von Esztergom

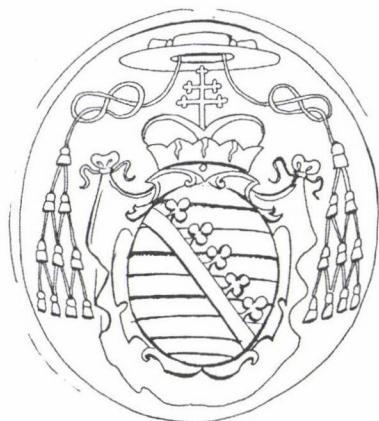

Abb. 9. Wappensiegel von Christian August von Sachsen

Schild, der von der Mitra überhöht erscheint (Abb. 7).²⁵ Später, als Erzbischof von Esztergom (1607–1615), und nach Ernennung zum Kardinal (1607), wurde sein Wappen grundlegend verändert.²⁶ Die Kartusche wird von einem Vortragskreuz überhöht, das jedoch nicht seitlich stehend erscheint, sondern in der Mitte des Gesamtbildes (!). Weiter ist dieses von einem Hut überhöht, der zweimal sechs Quasten aufweist. Als Schildträger erscheinen zwei Engel seitlich der Kartusche. Auch der Schildinhalt wird geändert. Bislang benutzten die Forgács Familienmitglieder konsequent die Abbildung einer aus der Krone springenden gekrönten Jungfrau. Dies erscheint nun bloß in der linken Schildhälfte, in der rechten befindet sich das Wappen von Papst Paul V. (1605–1621), der Francisus Forgács 1607 zum Kardinal ernannte (Abb. 8).²⁷ Es handelt sich hierbei um einen der raren Fälle der Platzierung des Papstwappens ins Wappen eines Würdenträgers. Ähnlich wie Kardinal Forgács, ging auch Péter Pázmány, Erzbischof von Esztergom, vor, der nach seiner Ernennung zum Kardinal (1629) die Struktur seines Wappens veränderte und den Priesterhut annahm.²⁸ Es gibt Hinweise darüber, dass der Kardinalshut stets purpurfarbig gewesen ist.²⁹ Die Anzahl der Quasten war in diesem Zeitraum noch nicht stabil. Es ist anzunehmen, dass diese jeweils vom Wappenträger bestimmt wurde, nicht von einer Regel.

In der folgenden Jahrzehnten wird die kirchliche Heraldik um mehrere neue Elemente bereichert. Bereits am Anfang des 18. Jahrhunderts ändert sich die Konzeption der erzbischöflichen Wappenbedeutung. Wahrscheinlich während des Episkopats des Esztergomer Erzbischofs Kardinal Fürst Christian August von Sachsen (1707–1725) kommt es zur Einführung einer Krone und eines Mantels in die Wappen der ungarischen Erzbischöfe (Abb. 9). Diese grundlegende Ändeung ist offenbar der deutschen Herkunft des Kardinals zu verdanken, der heraldischen Usus aus seiner Heimat nach Ungarn übertrug.

Abb. 10. Wappensiegel von Ladislaus Zaboysky

Seit dieser Epoche ist die fürstliche Krone, darunter der Mantel sowie ein Hut mit je zehn Quasten auf die Dauer Bestandteil der erzbischöflichen Wappen in Esztergom,³⁰ obwohl in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts auch weitere Varianten und Kombinationen heraldischer Elemente in Esztergom zu verzeichnen sind. Obwohl diese heraldische Regeln relativ konsequent eingehalten wurden, manche dieser Elemente kommen nur stufenweise in Gebrauch. Im Wappen des nächsten Erzbischofs von Esztergom Emericus Eszterházy (1725–1745) findet man statt des Doppelkreuzes nur ein einfaches Vortragskreuz und oberhalb des Wappens erscheint keine Fürstenkrone sondern eine Grafenkrone.³¹ Beim Eszterházy's Wappen ist jedoch die Konzeption des Schildfeldes von Interesse, weil im 2. und 3. Schildviertel sich der Inhalt des gräflichen Eszterházy Wappens befindet, im 1. und 4. Viertel hingegen das Wapen des Komitates Esztergom, womit die Position des Erzbischofs als Gespans des Esztergomer Komitates zum Ausdruck gebracht wurde. Eine einzigartige Kombination von weltlichen und kirchlichen Elements im Wappen eines kirchlichen Würdenträgers.³² Elemente, die in der 3. Hälfte des 18. Jahrhunderts im Wappen eines Würdenträgers erscheinen, sind die Mitra und der Bischofsstab, der nicht hinter dem Schild gestellt sind, sondern an den Schilddecken stehen.

Bischöfliche Wappen wurden von den Entwicklungstendenzen der erzbischöflichen Wappen beeinflusst. Das Wappen des Nitraer Bischofs Ladislaus Matiašovský (1696–1705), wo eine Kartusche erscheint, überhöht von Mitra und Bischofsstab, wiedergibt noch die im 17. Jahrhundert vorherrschende Konzeption.³³ In der Folgezeit überwiegt jedoch das Wappen mit Priesterhut und jeweils sechs Quasten. Andere Wappenteile erscheinen verschiedentlich. So zum Beispiel der nächste Bischof von Nitra Ladislaus Adam Erdödy (1706–1736) bediente sich zwei Siegeltyparien, jeweils mit anderer Wappenkonzeption. In einem der Siegel befindet sich eine Wappenkartusche,

darüber ein Engelskopf mit Flügeln, überhöht von einer Krone, die eine Mitra trägt.³⁴ Das zweite Siegel führt nur eine Wappenkartusche, über welcher bloß ein Priesterhut mit je sechs Quasten erscheint.³⁵ In manchen Fällen findet man eine Kartusche, überhöht von einer Würdenkrone, begleitet seitlich von je einer Mitra und einem Bischofsstab. In der Barockzeit findet man im Wappen oft Engelchenfiguren, zum Beispiel im Wappen des Bischofs von Eger Franciscus Barkóczy (1745–1761). Nachdem er zum Erzbischof von Esztergom ernannt wurde, erscheinen jedoch in seinem Wappen Elemente, die diesen Würdengrad symbolisieren.³⁶ Manchmal befindet sich im bischöflichen Wappenschild der Inhalt des Familienwappens, und an den Decken erscheinen die Mitra und der Bischofsstab. Dies bezeugt das Wappen des Zipser Bischofs Carolus Salbeck (1776–1785).³⁷

Im 19. Jahrhundert sind keine grundlegenden Änderungen zu verzeichnen, obwohl Ausnahmen gegenüber den gewohnten Schemen vorkommen. So zum Beispiel im Wappen des Zipser Bischofs Michael Brigido (1807–1816), wo das Patriarchalkreuz erscheint, begleitet von jeweils zehn Quasten, alles Attribute, die ihm vorher als Erzbischof von Ljubljana zustanden.³⁸ Offenbar dadurch beeinflusst führte ein weiterer Zipser Bischof, Joseph Bélik (1823–1847), einen Priesterhut mit je zehn

Quasten, obwohl er niemals das Amt eines Erzbischofs ausübte.³⁹ Beginnend mit Bischof Ladislaus Zaboysky (1850–1870) wird in der Zipser Diözese das bischöfliche Wappen so strukturiert, dass oberhalb des Schildes das Vortragsstab, überhöht vom Priesterhut mit je sechs Quasten (Abb. 10).⁴⁰ So wurden die Bischofswappen in der Slowakei bis 1968 dargestellt, bevor die von Papst Paul VI. Angeordnete neue Regelung in Kraft trat.⁴¹

Es war des Autors Absicht auf grundlegende Entwicklungstendenzen der kirchlichen Heraldik hinzuweisen, wie diese auf Grund des sphragistischen Materials analysiert werden konnten. Man kann darnach feststellen, dass die kirchliche heraldik feste Regeln hatte, ausgenommen einzelne Fälle, die man als „modische Anomalien“ bezeichnen könnte. Die Grundregeln wurden jedoch respektiert. Bei der Bearbeitung des Themas standen Quellen zur Verfügung, die sich im slowakischen Archivbeständen befinden. Das Quantum des Materials sowie sein Befinden an vielen Orten haben zur Folge, dass mehrere Bereiche offen blieben. Weitere Forschung sollte die angedeuteten Problemkreise weiter präzisieren und vervollkommen. Ich würde es begrüßen, wenn dieser Beitrag als Sonde in die Problematik aufgefasst würde.⁴²

Miroslav Glejtek

ANMERKUNGEN

¹ Bodor, Imre (ed.): Középkori magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának peccsémásolat-gyűjteménye alapján. Budapest: MTA, 1984. Takács, Imre: A Magyarországi Káptalanok és Konventek Középkori Pecsétjei. Bp., 1992.

² Ein unlängst erschienener interessanter Beitrag über Ikonografie der mittelalterlichen Siegel ist die Studie: Krejčík, Tomáš: Ikonografie církevních pečeti v českém státě ve 13.–15. století. In Kraft, Pavel (ed.): *Sacri canones servandi sunt: Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha, 2008, S. 525–530.

³ Es gibt nur einige Ausnahmen und deren Analyse wäre sinnlos für die Ausrichtung dieses Beitrages.

⁴ Dieser Beitrag geht vor allem aus Materialien aus, die sich in den Archiven auf dem Gebiet der Slowakei befinden.

⁵ Végh, Gyula: Jegyzetek a magyarországi püspökök címeréhez. *Turul*, 49 (1935) Nr. 1–2, S. 1.

⁶ Näheres weiter im Kommentar und Abbildung: Bodor, Ref. 1, S. 44, Nr. 32, Tab. VI. Rábik, Vladimír: Pečate nitrianskych biskupov do konca 14. storočia. In Sedlák, Vincent (ed.): *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava: Historický ústav Matice slovenskej, 1998, S. 184.

⁷ Man kann zum Beispiel die Siegel von Thomas Bakócz, Erzbischof von Esztergom (1497–1521), oder Simon Erdödy, Bischof von Zagreb (1519–1543) erwähnen. Vgl.: Bodor, Ref. 1, S. 59–60, Nr. 77–79, Tab. Nr. XVI, XVII.

⁸ Bodor, Ref. 1, S. 50, č. 51, 52, Tab. XI. Federzeichnung des Siegels erscheint in: *Kandra, Kabos: Az Egri Püspökök Pecsétei. Turul*, (1893) Nr. 3, S. 134–135.

⁹ Vgl. Vrtef, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, 2003, S. 77–78, 88. Bárcazy, Oszkár: A Heraldika Kézikönyve. Bp., S. 226.

¹⁰ Mehrere solcher Beispiele gezeichneter Wappen veröffentlicht Végh, Ref. 5.

¹¹ Das Ringsiegel veröffentlicht: *Bunyitay, Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárád, 1883, S. 292. Ähnliche Gestalt haben auch Wappen in den Siegeln der Bischöfe von Nagyvárád Johann Beckenschläger (1465–1468) und Dominik Kálmáncsi (1495–1501).

¹² Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, András (ed.): *Megpecsételt Történelem. Középkori Pecsétek Esztergomból. Esztergom*, 2000, S. 123.

¹³ Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, Ref. 12, S. 125. Bodor, Ref. 1, S. 59, Nr. 77, Tab. XVI.

¹⁴ Das Siegel wird veröffentlicht von: Hegedüs, Ref. 12, S. 12. Bodor, Ref. 1, S. 59–60, Nr. 78, Tab. XVII. *Nyáry, Albert: A heraldika vezérfonala*. Bp., 1886, S. 215.

¹⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1486 ist deponiert im Archiv des Römisch-Katholischen Bischofsamtes in Spišská Kapitula–Spišské Podhradie, Fond (weiter f.) *Hodnoverné miesto–Spišská kapitula, Scriptorium* (weiter Scr.) 10, Faszikel (weiter Fasc.) 2, No. 2. Ein Federzeichen wird von Vrtef, Ref. 9, S. 127 veröffentlicht.

¹⁶ In manchen Fällen kommt die Ovalgestalt zum Ausdruck, die oktagonale Gestaltung überwiegt bei Ringsiegel–Typarien.

¹⁷ Das grosse Siegel aus dem Jahr 1563 befindet sich im Staatsarchiv Bytča (weiter ŠA By), f. Zbierka listín (weiter ZL), Sign. L 2 No 68.

¹⁸ Das Siegel befindet sich in ŠA By, f. ZL, Sign. L 1 No 69.

¹⁹ Das Siegel befindet sich in ŠA By, f. ZL, Sign. L 1 No 34.

²⁰ Das Siegel aus dem Jahr 1632 befindet sich in Štátny archív Levoča (weiter SaSk), Scr. XI, krabica (weiter Kr.) 25, Fasc. 6.

²¹ Das Siegel aus dem Jahr 1641 befindet sich in ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 22, Fasc. 3.

²² Das Siegel aus dem Jahr 1606 befindet sich in ŠA By, f. Turzovská korešpondencia–Oravský komposcorát (weiter TK), Nr. 200.

²³ Das Siegel aus dem Jahr 1612 befindet sich in ŠA By, f. TK, Nr. 400.

²⁴ Mit dem Wappen dieses Erzbischofs befasste sich Dr. Vrteľ in seiner Arbeit und äusserte die Ansicht, dass die Mitra so zum Oberwappen wird und aufhört ein heraldisches Attribut der kirchlichen Hierarchie zu sein. Ich bin hingegen der Meinung, dass trotz der geänderten Positionierung der Mitra oberhalb des Schildes, vom Wappenträger diese als eine wichtige Insignie des bischöflichen Wappens angesehen wurde. Vgl. Vrteľ, Ref. 9, S. 156. *Novák, Jozef: Rodové erby na Slovensku I. Kubíniho zbirka pečatí. Bratislava, 1980, S. 178–179, Tab. XXIII, Nr. 5.*

²⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1604 wird aufbewahrt in: ŠA By, f. TK, Nr. 173. Veröffentlicht wurde er auch von Novák, Ref. 24, S. 101–105, Tab. IV, Nr. 9.

²⁶ Das Siegel aus dem Jahr 1611 wird aufbewahrt in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. I, Kr. 1, Fasc. 2. Ein anderes Siegel mit gleicher Konzeption veröffentlicht Novák, Ref. 24, Tab. XXXI, Nr. 11.

²⁷ In der oberen Schildhälfte erscheint ein Adler, in der unteren ein gekrönter Drache. Die Abbildung des Wappens erscheint bei *Galbreath, Donald, L: Papal Heraldry. London, 1972. S. 96.*

²⁸ Pázmány's letztes Typarium entstand wahrscheinlich zur Zeit, wo er Erzbischof war, im Jahr 1629. Das Siegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6. Im selben Jahr wurde er zum Kardinal ernannt und im Jahr 1635 benutzte er bereits ein Siegel, in welchem das Vortragskreuz vom Kardinalshut überhöht erscheint. Diese Siegel wird veröffentlicht von *Feder Mayer, Frederik: Identifikácia a rozvádzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb. Uhorský novovek 1526–1848, II. časť. Slovenská archivistika, XLI, (2006) Nr. 2, S. 92.*

²⁹ Abbildung in: <http://mek.oszk.hu/05700/05742/html/05.htm>, in mittelalterlichen Kodices aufbewahrte Farbbildungen der Kardinalle erscheinen jeweils mit Hut und Quasten derselben Farbe rot oder violett.

³⁰ Die Abbildung des Wappens befindet sich am Siegel aus dem Jahr 1711, welches sich im ŠA Le, f. SaSk, Abteilung (weiter Odd.) 23, Kr. 206, Fasc. 1 befindet.

³¹ Es hängt offenbar damit zusammen, dass I. Eszterházy sich seiner adeligen Position voll bewusst gewesen ist und die damit zusammenhängenden Wappenattribute konsequent geltend machte.

³² Das Wappensiegel aus dem Jahr 1738 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6.

³³ Das Siegel aus dem Jahr 1703 befindet sich in: ŠA By, f. Františkáni v Žiline, Kniha omšových fundácií I., Pag. 8.

³⁴ Das Siegel wurde veröffentlicht in: Vrteľ, Ref. 9, S. 191.

³⁵ Das Siegel aus dem Jahr 1716 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 22, Fasc. 3.

³⁶ F. Barkócs Wappensiegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. X, Kr. 25, Fasc. 6.

³⁷ Das Wappensiegel aus dem Jahr 1780 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 25, Fasc. 6. Weitere Beispiele wurden veröffentlicht in: Vrteľ, Ref. 9, S. 191.

³⁸ Das Siegel befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 2. Das Wappen wurde auch veröffentlicht in: *Zubko, P.–Švárny, M.: Spišský biskupi. Spišská kapitula, 1996, S. 22, und Abbildungsbeilagen.*

³⁹ Das Siegel aus dem Jahr 1832 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 3.

⁴⁰ Das Siegel aus dem Jahr 1861 befindet sich in: ŠA Le, f. SaSk, Odd. 21, Kr. 188, Fasc. 3.

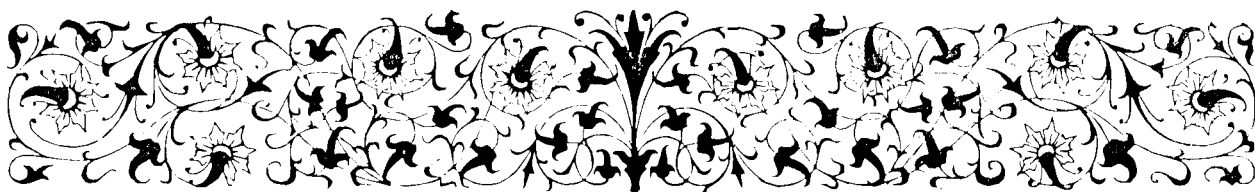
⁴¹ Scither ist es nicht gestattet Mitra und Bischofsstab als den bischöflichen Wapenschild begleitende Elemente anzuwenden.

⁴² Abschliessend will ich mich Zdenko G. Alexy für die deutsche Textübersetzung und Miriam Gregorovič für die Federzeichnungen bedanken.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2010-re belföldi előfizetőink részére **1500 Ft**, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj változatlan: Európában **25 EUR**, a tengeren túlra **30 USA \$**. Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.) **„HU2 1199 1102 0210 3006-0007 0010 – Swift kód: GIBAHUHB”**

DR. MÉSZÁROS M. JÁNOS

(1929. április 29–2009. április 16.)*

Non omnis moriar multaue pars mei vitabit Libitinam

Fájdalmas veszteség érte a magyar történelem segédtudományait művelő történésztársadalmat; a Állatorvos-tudományi Egyetem Kórbonctani és Igazságügyi Állatorvostani Tanszék nyugalmazott egyetemi adjunktusa, az Állatorvos-tudományi Egyetem Diszpolgára, mindazonáltal az állatorvosi numizmatika úttörő művelője, Mészáros M. János életének 80. esztendejében, Budapesten visszaadta lelkét a Teremtőnek. A végtisztesség 2009. április 29-én a Kispesti Temetőben (XIX. Budapest, Újtemető út 1.) a Református Egyház szertartása szerint zajlott le. Mészáros M. Jánosban számos olyan tulajdonság egyesült, amelyek révén a történelem segédtudományait: a numizmatikát, a sírkutatást és a művészettörténetet ötvözve az állatorvostörténeti kutatásokkal, azok kiváló művelőjévé vált. Már fiatalon szerteágazó érdeklődést tanúsított: állatorvosi és történelem-francia fakultásra egyaránt felvételizett s fel is vették, ám előbbi mellett döntött. A történelem, a művészetek szeretete nyugdíjazását követően vált ismét meghatározó, a „pihenés” esztendeit tartalommal megtöltő időtöltéssé. Ambícióinak jelentékeny részét az állatorvoslás, a korábbi iskoláját, majd munkahelyét jelentő Alma Mater történetének kutatása felé fordította, amelynek 1999-ben diszpolgára is lett. Szenvedélyes gyűjtőként végtelen kitarással és tisztelettel vette sorra az állatorvosképzés nagyjait, és gyűjtötte össze a velük kapcsolatos művészi és kegyeleti emlékeket. Fáradhatatlanul kutatott az állatorvosi szaksajtóban, levéltári forrásokban; anyakönyvekben, temetői nyilvántartásokban, személyes visszaemlékezésekben, és addig nógatta kollégáit a reá jellemző állhatatossággal, amíg a hiányzó adatok, képanyag birtokába nem jutott. Munkájának eredményeit a Magyar Állatorvosok Lapjának hasábjain s önálló kötetekben is publikálta.

A Komárom vármegyei Mocsán 1929. április 29-én látta meg a napvilágot, ott, ahol az elemi iskola hat osztályát is végezte, kitűnő eredménnyel. A földműves és kisiparos felmenőkkel rendelkező Mészáros M. János későbbi visszaemlékezése szerint: „Vézna testalkatom miatt nehezen bírtam a földműves munkát, tanulni ellenben

szívesen. Szüleim ezért gimnáziumban való továbbtanulásom mellett döntöttek”. Középsikolai tanulmányait a kispesti Deák Ferenc Reálgimnáziumban – kitüntetéssel érettségizve – végezte 1949-ben. Állatorvosi oklevelet 1954-ben kapott az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karán. Egyetemi tanársegédként, majd 1963-tól adjunktusként az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karának Kórbonctani Tanszékén tevékenykedett nyugállományba vonulásáig, 1989-ig.

Noha a numizmatika már 1961-től foglalkoztatta (1966-ban tagja lett a Magyar Numizmatikai Társaságnak); Árpád-kori pénzeket, érmekeket gyűjtött, vásárolt, kutatómunkája azonban csupán 1983-ban terelődött új irányba, az állatorvos-történet felé. Egy két esztendővel ezelőtt készített interjúban Muzsai András ekként méltatta az állatgyógyász „történést” életútját: „Csodálatra méltóak azok az emberek, akik szabadidejükben megszállottan kutatnak, gyűjtenek olyasmit, ami látszólag fölöslegesnek tűnhet. Amiért igazi fizetség talán nem is jár, ám ami apró, de fontos téglaként mégis hozzájárul valamihez, ami e munka nyomán fontossá lehet. Ilyen ember az állatorvosképzés megszállott történésze, [...] Mészáros M. János aranydiplomás állatorvos, egyetemi adjunktus is.” A „Doktor úr, hogyan lesz egy állatorvosból történész?” kérdésre felelve Mészáros M. János ekként vallott: „Egy ifjúkori érdeklődés módosulataként. Mocsán, Komárom megyében születtem, földműves anya és bognárségéd apa gyermekeként; a családban semmiféle ilyesfajta kötődésem nincs, az állatokhoz is csak anynyi, hogy mindig volt kutya, macska, ló a környezetemben. Amikor Kispesten laktunk, a Deák Ferenc gimnáziumból érdeklődési körömnek megfelelően két helyre is felvételiztem: történelem-francia bölcsészszakra és az állatorvosira. Mindkettőre azonnal felvettek, választanom kellett. Döntésem az Agrártudományi Egyetem Állatorvos-tudományi Karára esett. 1954-ben végeztem, és mivel különösen a patológia vonzott, azonnal ott is tartottak a tanszéken. Harmincöt éven át, 1954-től 1989-ig tanítottam patológiát, és közeledve a nyugdíjkorhatár felé, 1983-tól tört fel belő-

lem az a történész véna, amely végül is az állatorvosképzési kutatásokra irányult.” Valójában az orvosi érmeikkel foglalkozó Varannai Gyula főorvossal 1983 márciusában lezajlott találkozó sarkallta annak az elhatározásnak a megvalósítását, amellyel elkezdett érdeklődni a numizmatika állatorvosi vonatkozásai iránt. A törekvést tett követte, s a különböző pénzérmék kutatása és feldolgozása kiegészült az állatorvosi érmékkal való foglalatossággal: kutatómunkát folytatott múzeumokban és magánszemélyeknél, az összegyűjtött érmeket (összesen 73 darabra bukkant) leírta és lefényképezte, közleményeket publikált s előadásokat tartott a témakörben a Magyar Orvostörténeti Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztályában.

Eredményeit a *Magyar állatorvosi érmék, plakettek és jelvények – Numismatic tokens of veterinary history in Hungary* című összefoglaló, kétnyelvű, közel száz fényképpel illusztrált kötetben publikálta 1986-ban, amelyet a magyar állatorvosi szakoktatás 200 éves jubileumára jelentettek meg több ezer példányban. Részlet a könyv Kovács Ferenc rektor által írt előszavából: „Az éremanyag keletkezésével kapcsolatos személyi és történeti adatok feldolgozása, az érméknek numizmatikai szaknyelven való leírása és 105 fényképpel való illusztrálása, valamint a velük kapcsolatos irodalmi hivatkozások feltüntetése révén a kiadvány méltó részese az alma mater 200 éves történelmének, de forrásul szolgálhat az e témával foglalkozó hazai és külföldi szakemberek számára is.” Az Állatorvos-történeti Világszövetség *Historia medicinae veterinariae* című folyóiratának 1988. évi 3–4. számában, Koppenhágában is megjelentette az éremkönyv angol nyelvű részét *Numismatic tokens of veterinary history in Hungary* címen. A szerző 10 év elteltével – a könyv folytatásaként – feldolgozta az 1985 és 1995 közötti állatorvosi numizmatikai emlékeket is. (Magyar állatorvosi érmék, plakettek és jelvények 1985–1995. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 121. [1999] 2. sz. 114–122. p.)

Állatorvos-történeti numizmatikai munkásságának további témái: A Phylaxia állatorvosai külföldi tevékenységének numizmatikai emlékei 1966–1985.; Néhány (11) külföldi állatorvosi iskola jubileumi érmei és plakettjei; A magyar állatorvosi kar külföldi megbecsülése az elmúlt 100 év folyamán a numizmatika tükrében I–III.; A

magyar állatorvosok külföldi rendjelei és kitüntetései az elmúlt 100 év folyamán I–III.; A Balassa-díj állatorvos-történeti vonatkozásai; Adatok Mina János egyetemi tanár életrajzához; A magyar állategészségügy szolgálatáért adott állami kitüntetések 1869–2000-ig I–IV. Közleményt készített az Állatorvos-tudományi Egyetem elhunyt tanárainak és előadóinak a budapesti Farkasréti és a Fiumei úti temetőkben található sírjairól is. Állatorvos-történeti numizmatikai kutatásainak eredményeit 26 közleményen kívül az Állatorvos-történeti Világszövetség – 1986-ban lezajlott – 21. szimpóziumán, a Magyar Orvostörténeti Társaság Numizmatikai Szakosztályának rendszeres ülésein, és a Magyar Numizmatikai Társaság szakülésein 13 előadásban mutatta be. Összegyűjtötte és feldolgozta a magyar állatorvos-történeti szobrok, emlékművek, emléktáblák, festmények adatait, valamint irodalmi hivatkozásait is az 1872-től 2003-ig terjedő időszakra vonatkozóan, amelyek alapul szolgáltak a digitális állatorvos-történeti arcképcsarnok elkészítéséhez (Jeles állatorvosok művészi ábrázolásokon: konyvtar.univet.hu/portre/arckepcd/cim_arc.htm). 1985-től 2005-ig összesen 30 állatorvos-történeti közleménye jelent meg a Magyar Állatorvosok Lapjában és más hazai folyóiratokban.

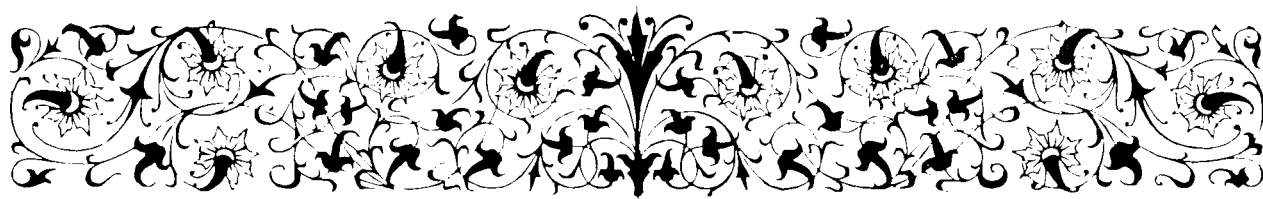
Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: Mezőgazdaság kiváló dolgozója (1969), Az oktatásügy kiváló dolgozója (1975), Kiváló munkáért (1979 és 1989), Állatorvos-tudományi Egyetem Díszpolgára (1999). 2003-ban Domonkos Béla szobrászművész 140 milliméter átmérőjű, egyoldalas bronzérmét készített, amelynek előlapján szembenéző arckép domborművű ábrázolása és az alábbi körirat látható: „DR. MÉSZÁROS M. JÁNOS A MAGYAR ÁLLATORVOSI NUMIZMATIKA ÜTTÖRŐ MŰVELŐJE 74 ÉVES. 2003.” Mészáros M. János állatorvoslással kapcsolatos, közel 20 esztendő numizmatikai és egyéb állatorvos-történeti témájú tevékenységével hozzájárult az egész állatorvosi kar elismertségéhez és megbecsüléséhez. Életművén végigtekintve, Horatius soraival búcsúzunk: „*Non omnis moriar, multaue pars mei, vitabit Libitinam.*” – „*Nem halok meg teljesen, sok minden, ami bennem él, elkerüli a halált.*” Nyugodjék békében!

Vitek Gábor

JEGYZETEK

* FELHASZNÁLT FORRÁSOK: Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. *Állatorvosi Kamarai Hírek*, 16. (2005) 5. sz. 49–52.; Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. In Bartalis Imre: Velünk élő történelem. 345–349. Szekesfehervár, 2007.; Bartalis Imre: Dr. Mészáros M. János, a magyar állatorvosi numizmatika úttörője. In Magyar állatorvosi információs hálózat honlapja: hungarovet.com/?p=3212; Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa honlapja: matarka.hu; Mészáros M. János. In Állatorvostudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum honlapja: konyvtar.univet.hu/portre/arckepcd/

mmj.htm; Muzsay András: Dr. Mészáros M. János, az állatorvos-történetész. In *Hegyvidék*, a XII. Kerületi Polgárok Lapjának honlapja: hegyvidekujsg.eu/archivum/archivum-2007-xxxvii/dr-meszaros-janos; Nekrológ. Mészáros M. János (1929–2009). In Budapesti Városvédő Egyesület honlapja: varosvedo.hu/cikk.bve?id=368; *Orbán Éva*: Dr. Mészáros M. János (1929–2009) öröksége. Bp., 2009. (kézirat.); *Pandula Attila*: Numizmatika. In: Magyarország a XX. században. 1–5. köt. Szekszárd, 1996–2000. (Szerk.: Kollega Tarsoly István.) 5. köt. Tudomány. 2. Társadalomtudományok. 331. Szekszárd, 2000.

KÖNYVISMERTETÉS

THOROCZKAY GÁBOR: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.*
L'Harmattan, Budapest, 2009 (TDI Könyvek 9.) 246 p.

A magyar medievisták fiatalabb generációjához tartozó Thoroczky Gábor Budapesten végzett Gerics József, majd Szegeden doktorált Kristó Gyula kezei alatt. A hazai középkortudomány e két reprezentánsának az érdeklődési köre és hatása jól érződik munkásságán is, amelynek mintegy eddigi összegzéseként állt össze a jelen kötet, amely 14, korábban már megjelent tanulmányát tartalmazza. Egy csokorba szedésüket indokolhatja, hogy közülük nem egy csak nagyon nehezen hozzáférhető (itt most elsősorban a Szegeden két évente megrendezésre kerülő Medievisztikai PhD-konferenciák anyagát magába foglaló kötetekre gondolunk, amely – személyes tapasztalat! – sok nagyobb könyvtárból is hiányzik). Ezen túl minden ilyen kötet mintegy „felfrissíti” a többéves írásokat, melyek így újra a szakmai figyelem látókörébe kerülhetnek.

Bár a szerző az előszóban „bö évtizedes” kutatói pályájának a rajzát kínálja, de mi itt ebből csak egy szűk évtizedre vonatkozólag kapunk metszetet: a legkorábbi két munka 1999-ben jelent meg, míg a legutolsó 2008-ban, a két fő témakört pedig az egyháztörténet és a medievisztikai kutatásra irányuló historiográfia jelenti. A tanulmányok sorba rendezésénél egyébként témájuk időrendje számított, az eredeti megjelenési időpont egyáltalán nem mérvadó. Feltesszük, az sem véletlen, hogy a címlapon az ún. kalocsai királyfejjel találkozhatunk, a háttérben Anonymus Gestájának első oldalával, hiszen mind Anonymus, mind a kalocsai püspökség létrejötté fontos szerepet játszik Thoroczky történeti munkásságában.

Az első, 4 tanulmányt felölelő „blokk” a Szent István-kori egyházszerkezettel és személyi vonatkozásaival foglalkozik (leginkább ebben a négy írásban jutnak érvényre az előszóban is emlegetett tartalmi átfedések). A legelső munka (Az első magyarországi érsekek kérdéséhez), mint címe is mutatja, a Magyarország vonat-

kozásában szóba jövő érsekek rövid biográfiáját tartalmazza. A második (As[e]rik-Anasztáz érsek és Sobottin kapcsolata) már egy speciálisabb szakkérdést boncolgat: mit jelent az a sokat vitatott adat, miszerint egy Asrik nevezetű személyt (a hagyományos fordítás szerint) „Sobottin érsekévé” szenteltek. A korábbi kutatás már sokat foglalkozott ezzel, az „ad Sobottin” kifejezést a fenti értelemben használva. Thoroczky a korabeli latin források összegzéséből arra jut, hogy az „ad Sobottin” a középkori szóhasználat szerint nem jelentheti azt, hogy „Sobottin érsekévé”, inkább hogy „Sobottinban” szentelték föl érsekké Asrikot, ezzel egyébként felülbírálván a saját, korábbi fordítását is. A Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei című írás egy rövid összefoglaló az első tíz egyházmegyénkről és kialakulásuk lehetséges történeti hátteréről. Úgy tűnik, a szerző nyitva hagyja a kérdést, hogy vajon az összes egyházmegye István személyéhez köthető-e. Egyfelől ugyanis a Pseudo-isidori elv alapján a püspökségek Istvánhoz kötése „kétségtől nehezen kérdőjelezhető meg” (46.), ám a bihari püspökség kapcsán „igen erős a gyanú” (47.), hogy az alapítót I. Andrásban is kereshetjük. A negyedik tanulmány a kalocsai érsekség létrejöttével és a bácsi székhely kérdésével foglalkozik (A kalocsai érsekség első évszázadáról), nem hallgatva el a saját elméletet sem. Eszerint Kalocsa eredetileg püspökség volt, Asrikkal az élén, aki egy rövid ideig Esztergomban helyettesítette a beteg Sebestyén érseket, majd visszatértében Kalocsa is érseki rangot kapott. Thoroczky tehát lényegében hitelesnek fogadja el a Hartvik-legenda magyarázatát, azt az egyet leszámítva, hogy a legendával ellentétben Kalocsa érseki címét nem az esztergomi helyettesítés hozadékanak tekintti, hanem István térítő ambícióival hozza összefüggésbe.

Szintén egyháztörténeti témájú a Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez című írás. Alcíme szerint Kálmán I. törvénykönyve 22. cikkelyé-

nek a magyarázatához szól hozzá a tanulmány, amelynek egy régóta függőben lévő szöveggyományszámi kérdést sikerült tisztázni. Az említett törvényhely ugyanis az istenítéletek színhelyéül megjelölt nagyobb prépostságok kapcsán szerepelteti Pozsony és Nyitra nevét is, egyes szövegkiadásokban „ut”, máshol a „necnon” szóval kapcsolva hozzá a „nagyobb prépostságokhoz”, így nem lehetett biztosan eldönteni, hogy a két helyszín milyen minőségben szerepel. Thoroczkay átnézve a törvényesség összes középs- és kora újkori kódexét, illetve korai kiadását, arra a megállapításra jutott, hogy csak a „necnon” lehet a helyes kötőszó. A szerző nem állt meg itt, írása hangsúlyos részében megkísérelte rekonstruálni Pozsony, majd Nyitra egyháztörténeti viszonyait, bár véleményünk szerint munkájának legfontosabb hozadéka mégis az volt, hogy a fenti szövegfilológiai kérdést lezártak lehet tekinteni.

A kötet nem historiográfiai részében csak két olyan dolgozat kapott helyet, amelynek nincs közvetlen egyháztörténeti vonatkozása, abból is az egyik egy egyházi műfajú írás, a Hartvik-legenda keletkezési idejét tárgyalja (Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez). Thoroczkay a tizenegy, csokorba szedett érv alapján azt igyekszik igazolni, hogy a szentéletrajz inkább Kálmán uralmának első felében keletkezett, de azon belül is inkább a 11. század legvégén, szűkebb keletkezési időpontként egy 1097–1099 közé eső szakaszt megszabva. Az egyetlen tisztán „világi” témájú írás egy eredetileg előszónak szánt összefoglaló az Anonymus-kérdésről (Anonymusról – röviden).

A következő két egyháztörténeti témájú tanulmányt összekapcsolja az, hogy megírásuk apropóját a krónikakompozíció egy-egy fejezete adta. A székesfehérvári rationalék. A XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához azon főpapi öltözeteknek a történetével foglalkozik, amelyeket a címben említett fejezet szerint Szent István adott a fehérvári egyháznak. A híradást egyesek kései betoldásnak vélték, mások elfogadták a valódiságát. Thoroczkay szerint a főpapi ruhák István-kori (de nem általi) adományozása valós lehet, Asrik kaphatta, ám ez nem azonos a krónikában – Ákos mester által leírt – rationalékkal, mert az ott említett díszítés nem felel meg a kor viszonyainak, talán átalakíthatták őket. Esztergomhoz kötődtek eredetileg, ám a későbbiek folyamán a koronázási ruhaegyüttes részévé váltak, így Fehérvárott kezdték őrizni őket, és ezzel magyarázható, hogy a krónikában említett főpapi öltözetek miért Székesfehérvár kapcsán bukkannak föl, amely nem volt főpapi székhely. Az esztergomi érsekség

kormányzata a XIII–XIV. század fordulóján című írás pedig a krónika 188. fejezetének a vizsgálatát adja. Eszerint ugyanis a címbeli századfordulón nem volt betöltve az esztergomi szék, míg egy kivonatos változat, a Pozsonyi Krónika hozzáteszi, hogy az élén (Bicskei) Gergely választott érsek állt. A kutatás egy része a Károlyt is megkoronázó Bicskei elhallgatását egy Anjou-ellenes állásfoglalásként értékelte. Thoroczkay szerint a krónikafejezet szerzője pusztán egy egyházjogilag helyes ténymegállapítást tett, mivel ismerte az egyházmegyéek ideiglenes vezetőjéül állított administratorokról szóló szabályozást, a Pozsonyi Krónika szerzője viszont mindenképpen Anjou-ellenesnek ítélte ezt, így kibővítette és finomította is ezáltal a szöveget.

A kötet utolsó öt írása már historiográfiai jellegű. Három történelemmel (is) foglalkozó személy szűkebbtárgabb portréját olvashatjuk itt, és két „tisztán” historiográfiai ismertetést. A három portré közül a legátfogóbb Katona Istvánról szól (címe is pusztán a nevével viseli). A másik kettő középpontjában is egy-egy személy áll, Deér József és Solyom Károly, de már jobban leszűkítve egy speciális témára, a hagyományos biográfiai részeket teljesen elhagyva (ezt feleslegessé is tette az, hogy mindkét munka egy-egy, a személyük köré szervezett konferencián hangzott el először, így az összes előadás ad ki egy teljes szakmai biográfiát).

Az utolsó két historiográfiai tanulmány már egy konkrét forrás köré épül. Az egyik a Hartvik-legenda kutatástörténetének utolsó 150 évét mutatja be (A Hartvik-legenda a XIX–XX. századi történetírásban), teljességre törekvően, a nagyobb vitagócokat külön is részletesen taglalva, a másik (Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai) egyfelől egy katalógus a Névtelen eddig azonosított latin kútfőiről, másfelől historiográfia is, hiszen áttekintést kaphatunk arról, hogy ki, mikor találta meg, és hol írtak róla (a kötetbe való besorolása alapján úgy tűnik, hogy a szerző historiográfiai írásnak tekintette).

A könyv 14 dolgozatát áttekintve még „szórszálhasogatásként” annyit, hogy néhány helyen található pár tördelési hibát és elütést (a 36. oldalon rossz az elválasztás: „köz-elmúltban”; a 63. oldalon „analízisévei” szerepel „analízisével” helyett; a 234. oldalon a 3. lábjegyzetben a „szerep” szó végéről az -e lemaradt). Ez persze mindenhol előfordulhat, és nem von le semmit a jelen gyűjtemény értékéből, amely hasznos lesz mindazok számára, akik az itt tárgyalt területek iránt érdeklődnek, könnyebben elérhetővé (és egyeseknek önmagában ismertté) téve ezeket az írásokat.

Szücs Tibor

*BEKE MARGIT: Az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006. (ERDŐ PÉTER bíboros, prímás, érsek előszavával.)
Szent István Társulat kiadása. Budapest, 2008. 831. oldal
ISBN 978 963 361 9506*

Dr. Beke Margit, az Esztergomi Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke 2003-ban – az akkor Magyarország primásává lett Dr. Erdő Péter felkérésére – írta meg a 2007-re tervezett városmisszióig terjedő időszokról, az Esztergomi Főegyházmegye 20. századi papságának életrajzi lexikonát.

A jeles kötet közvetlen előzménye – a témakör, közismert archontológiai kézikönyve – Némethy Lajos *Series parochiarum et parochorum archidiocesis Strigoriensis usque annum 1894. Esztergom, 1894.* A szerző művét e kötet – térbeli és időbeli – folytatásának tekinti az elmúlt 100 esztendő tekintetében.

Dr. Erdő Péter bíboros, prímás, érsek – előszavában – hangsúlyozza, hogy a kötetben helyet kaptak az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegyébe inkardinált papok, akkor is, ha nem voltak plébánosok, hanem a lelkipásztorkodás más területein működtek. Az 1892-es évet azért választották, hogy „mindenképpen összerjen a két mű” (Némethy Lajos és Beke Margit kézikönyvei). 1892 egyben Vaszary Kolozs hercegprímásának is a kezdő éve.

A kötetben nem szerepelnek az egyes plébániák és plébánosok archontológiái. Ezek – 1982-től – az esztergomi névtárakban részben már közlésre kerültek.

Alapvető eltérés az előzményhez képest, hogy Beke Margit a bemutatott személyek tudományos, irodalmi és lelkipásztori műveinek bibliográfiájával gazdagította az életrajzokat. Az egyes személyek más irányú tevékenységére is – pl. restaurálások, építkezések, lelkipásztori kezdeményezések – ráirányította a figyelmet.

A kötetbe csak a 2006. december 30. előtt a főegyházmegyébe inkardinált személyek kerültek be. Egyes személyek inkardinálódása a főegyházmegyébe kérdéses. Az 1950–1989. között – az állami szóhasználatban meghonosodott – „egyházmegyei keretben való működés” nem azonos ugyanis az inkardináció kánonjogi fogalmával. Nem szerepelnek a kötetben azok a személyek sem, aki 1892 előtt elvesztették inkardinációjukat a főegyházmegyében.

Az illusztris szerző a rendelkezésre álló – vonatkozó – levéltári és könyvtári anyag teljes körű feltárására törekedett. Megjegyzendő, hogy a megfelelő források – a 20. századi tárgykör ellenére sem – álltak mindig megfelelő mértékben rendelkezésre. Cél volt, hogy az egyes papi életrajzokat abban az esetben is megfelelően lehessen használni, ha az adott személy kilépett az Esztergomi (Esztergom – Budapesti) Főegyházmegyéből. Akkor is ha magasabb akarat máshová helyezte, de akkor is ha pl. nem papi keretek között folytatta életét. Beke Margit a

legjobb magyarországi biobibliográfiai hagyományokat követve írta meg a lexikont.

Az egyes címszavak megírásánál a következőkre törekedett: Név, mellette az előnév, esetleg a főnemesi cím, illetve a megfelelő doktori cím. Ha a feldolgozott személy életében nevet változtatott, akkor ennek is szerepelnek az adatai. Szó van a tárgyaló személy legmagasabb egyházi beosztásáról, illetve – ha rendelkezett ilyennel – akkor pápai kitüntetéséről. Megjegyzendő, hogy a szerző nem csak a „viselhető” „jelvényes” elismeréseket tekinti – pápai – kitüntetésnek, hanem a „címekeket” is. Olvashatunk a világi elismerésekről is. Szó van a szülőkről, testvérekről. Részletes bemutatást kap a feldolgozott személy képzése, így a középiskolai, egyetemi, főiskolai, illetve akár a posztgraduális képzés. Alapvető a felszentelés adata, a papi pálya egyes állomáshelyeinek bemutatása. Külön hangsúlyt kap az egyes papoknak joghatóságuk keretében végzett tevékenysége, lelkipásztori külön kezdeményezése. Pl. templom-, plébánia-, iskolaépítés (rendbehozatal, fenntartás stb.).

Az egyházmegyében három káptalani testület létezett: az esztergomi Szent Adalbert székeskáptalan, a nagyszombati Szent Miklósról nevezett társaskáptalan, és a pozsonyi Szent Márton társaskáptalan. Ha a feldolgozott személy valamelyik káptalannak (is) tagja lett, ez nyilvánvalóan befolyásolta papi előmenetelét is.

Beke Margit alapvető hangsúlyt fektetett a bemutatott személyek (szak)irodalmi, tudományos tevékenységére, az adatok megfelelő feltárására, közlésére. Így „Művek” alatt közlésre kerültek az önálló kötetek, fordítások, szerkesztések. A „tanulmányok” alatt értekezések, kisebb cikkek, szaktanulmányok, tárcák, ismertetések is megtalálhatók. A „kéziratok” alatt a még publikálatlan, de ismert anyagok olvashatók. A „források” alatt a levéltári, kéziratári anyagokról tájékozódhatunk. Végül „irodalom” címen az adott személyről megjelent közlésekről kapunk tájékoztatást. Ezt a szerző a teljesség igényével kívánta megadni. Pl. az egyházmegyei névtárak, körlevelek, s más publikációk is megtalálhatók itt.

Az életrajzi lexikon az egyes személyeket szoros alfabetikus sorrendben közli. Ez meghatározó akkor is, amikor a névváltozatokat, illetve a szlovák elnevezést is megadja a szerző. Erre – egyes, érdekes – példák: Csizmár (Čižmar) Márton esperes plébános (1856–1933), Drevenyák (Drevenak) Gáspár Mátyás plébános (1869–1952), Gyurgyák (Ďurják) Ignác plébános (1884–1938).

Dr. Beke Margit a munka során szembekerült egyes latinul megadott keresztnév megfelelő fordításának prob-

lémájával. Ennek megfelelően, ha az egykori névalakban a kérdéses név valamilyen élőnyelvi alakja fellelhető volt, az került megadásra. A kötet alapján hangsúlyozható, hogy szokás volt a keresztnevéknél a védőszent pontosabb megjelölése. Így János esetében Keresztelő János, vagy a Ferencnél Xavéri Szent Ferenc stb. Természetesen nem csupán az egyházi személyek vizsgálatánál jelent (jelenthet) problémát a többes keresztnév korabeli elterjedt használata. Adott esetben nem állapítható meg pontosan, hogy ténylegesen mely nevet viselte a vizsgált személy. Problémát jelenthet pl. azoknak a személyeknek a névhasználata is, akik – utóbb – Csehszlovákiában folytatták tevékenységüket, s így az ottani dokumentumokban – természetesen – a szlovák írásmód került alkalmazásra. A szerzetesek esetében a közlésnél minden esetben az első név a keresztnév, s ezt követi – a később felvett – szerzetesi név. Az olyan latin nyelvű neveket, amelyeknek fordítása nem szokványos és egyértelmű, az alábbiakban közli a szerző.

A lexikonban, tekintettel Budapest 1950-ben kialakult állapotára, az egyes plébániákat – visszamenőleg is – Budapest előnévvel látták el, különösen vonatkozik ez az 1873. utáni időszakra. Megjegyzendő, hogy ezt az elvet már a 20. század elején alkalmazták az esztergomi névtárak, pl. Budapest – Terézváros.

A rendkívül adatgazdag, forrásokkal sokoldalúan alátámasztott kötetben megtalálhatók a ma is élő, tevékenykedő személyek is. Mindez árnyalt értékelésekre ad lehetőséget a témakörben.

Az életrajzi lexikon – adattár, a szűkebben vett egyházi kézikönyv egyháztörténeti stb. jellegén túlmutatóan, igen nagy nyeresége a tágabban értelmezett történelmi segédtudományi – így archontológiai, genealógiai szakirodalomnak, de természetesen tudomány- illetve helytörténeti vonatkozásai is kiemelkedők.

Pandula Attila

Id. FRIVALDSZKY JÁNOS: A frivaldi Frivaldszky család története.

A szerző kiadása Budapest, 2006. 209 oldal + A–Z leszármazási táblák + 103. fekete-fehér és – kisebbrészt – színes fénykép, angol (180. p.) és szlovák (181. p.) nyelvű összefoglalókkal.

ISBN – 10 – 963 – 9660-74-4.

ISBN – 13: 978-963-9660-74-8.

A kötet még a szűkebb – tágabb rokonság számára is alig érhető el, mivel csupán 55 példányban látott napvilágot. A szerző egy-két példányt juttatott közkönyvtáraknak. Frivaldszky János korábbi – különböző időszakokban, különféle formákban – megjelent művei, tanulmányai stb. kibővített szintézisét adja. Így pl. az 1991-es családtörténeti pályázatra beadott dolgozatát tekintik az „ős” változatnak.

A szerző (ellentétben korunk családtörténeti kutatói döntő részével) igen kiterjedt magyarországi és szlovákiai kutatásokat folytatott köz-, egyházi- és magángyűjteményekben. Elsősorban primér források alapján dolgozta fel – igen részletesen – a család (rokonság) történetét. Pl. használta a Magyar Országos Levéltár legkülönbözőbb forrásait, Csongrád, Esztergom, Heves, Pest és Zemplén megye levéltárait. A Hadtörténeti Levéltárban, az OSZK Kézirattárában ugyancsak bővítette anyaggyűjtését. Az esztergomi Primási Levéltár, az Evangélikus Országos Levéltár, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára szintén lehetőséget jelentettek a források összegyűjtésére.

Mivel felvidéki családról van szó – természetesen – szükség volt, a ma Szlovákiában őrzött források áttekintésére is. Pl. a Slovensky Národný Archív (Bratislava), Štátny Hlavného Mesta SR Bratislavy, Štátny Archív v Bytči, Štátny Archív v Levoči, Štátny Archív v Bytči

pobočka Liptovsky Mikulaš, Štatny Archív v Nitre, Štatny Archív v Prešove, Štatny Archív v Košiciach pobočka Rožnava, Štatny Archív v Bytči pobočka Žilina dokumentumai – szintén – bővítették a gyűjtött anyagot.

A vonatkozó kiterjedt bibliográfia egyaránt tartalmaz magyar, német, latin, szlovák és román nyelvű címeteket. Megjegyzendő, hogy az egyes tételeket a szerző, a szokásostól eltérő formában, sajátosan közli.

A szerző tudomása szerint, a Frivaldszky család múltja a legjobban feldolgozott családtörténetek közé tartozik. Az ismert Frivaldszky családtagok száma 2871, mely számba nem tartoznak bele a házastársak. A rendkívül gazdag forrásanyag alapján feltárt, igen elterjedt családot külön – részletes – leszármazási táblákon tanulmányozhatjuk. A hasonló nevű családtagokat, indexben megadott kód alapján lehet megkülönböztetni. A kód első betűje azt a táblát jelzi, amelyen az illető személy megtalálható. A kötet mutatója egyben adattár. A név, a kód, a születési, halálozási évszám, a lakóhely, a foglalkozás, a házastárs neve, a közös gyermekek alapvető adatait is tartalmazza. A keresett személy lakóhelye alapján a főszövegben, kódja alapján a családfákon könnyen megtalálható.

A Frivaldszky család ősi fészke, az egykori Trencsén vármegyében található Frivald (a mai RajECKa Lesna).

Az egykori családi birtok – az idők során – rendkívül elaprózódott, a család elszegényedett, tagjai elvándoroltak. Egyes családtagok más nemesi családokkal házasodtak – így középnemesi – birtokosok lettek. Más családtagok nagybirtokokon intézőként működtek, pl. Nyitra, Trencsén, Pozsony, Bars és Hont vármegyékben, a 17–18. században. Megint más családtagok megyei és városi hivatalnokok lettek, volt, aki a papi pályára lépett. Érdekes, hogy a család leszármazóinak nagy része iparos lett, és pl. alföldi városokban telepedett le. A család – részletesen feltárt – története jól dokumentálja a korabeli mobilitást, illetve a más területeken való elterjedést.

Napjainkban a leszármazottak Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában, Romániában, Ausztriában, Németországban, Belgiumban, az Amerikai

Egyesült Államokban élnek, de előfordulnak Brazíliában is.

A szerző látható büszkeséggel ír a család tudós (akadémikus) tagjairól, Frivaldszky Imréről és Frivaldszky Jánosról.

A kötetben olvashatunk a család (18–21. században) Dunántúlon – így Pilisszentléleken, illetve Sopronban – élt tagjairól. Ugyancsak feldolgozásra kerültek a család iparos tagjai, akik (a 18–20. században) Jászberényben, Nagykörösön, Szolnokon éltek.

A család részben elszlovákosodott, elcsehesedett az idők folyamán.

A kötetet váltakozó színvonalú – a család múltjára vonatkozó – fényképanyag teszi szemléletessé.

Pandula Attila

Rainer Pál (szerk.): Veszprém megye egyházi élete a középkorban – Ecclesiastical life in Veszprém county in the middle ages (Kiállítási katalógus) 2008–2009.

Megjelent Veszprém megye első okleveles említésének 1000. évfordulójára

Laczkó Dezső Múzeum Veszprém, 2009. 128.

ISBN 978–963–9938–00–7

A kiállítást Pintér László és Rainer Pál régész-muzeológusok rendezték, és a katalógust is együtt írták. Ennek megfelelően a kiállítási katalógus is nagyon szakszerű, a kutatók számára is jól használható módon készült el.

A veszprémi egyházmegye – mely az esztergomi érsekség mellett a legrégebb magyar egyházmegye – 1001-ben már létezett. Előzménye, egyes feltevések szerint egy korábbi térítő püspökség („a magyarok püspöke”) lehetett, amely idővel székhelyhez és pontos területhez kötött megyéspüspökséggé alakult át. Többmegyényi terület tartozott hozzá: Veszprém (veszprémi főesperesség), Zala (zalai főesperesség), Somogy (segédsdi és somogyi főesperesség), Fejér (fehérvári főesperesség), Pilis (budai főesperesség). A kiállítás azonban nem az egyházmegye, hanem a megye területéről származó anyagot mutatja be. Ez alatt a mai Veszprém megyét kell értenünk, melynek területe jelentősen eltér a középkori vármegye területétől. Az egyházmegyék elhelyezkedését, az ország területének beosztását két Magyarország térképen illusztrálták, az első Szent István uralkodásának idejének helyzetét, a második a 14. századi állapotot mutatja be. A kiállításban szerepel még két megyetérkép is, mely a megyehatárok eltéréseit is feltüntetve jelöli a várakat, a kolostorokat, azok fajtáit, a településeket stb. A megyehatárok, várak és kolostorok a kötetben szereplő térképeken is követhetők.

A veszprémi püspöki székhely bemutatása főképp a műemlékek, építmények bemutatásával kezdődik. A Szent Mihály-székesegyház, Szent György-kápolna és a területéről előkerült sírkövek, sírkőtöredékek. A kö-

zépkori veszprémi püspökök listája egészíti ki a fejezetet.

Címerek: Beriszló Péter veszprémi püspök (1512–1520), horvát bán és királyi kincstartó rekonstruált sírkövén szépen látható címere is. Vitézi mivoltára utal a Szabatkay Mihály által 1520-ban írt magyar nyelvű vitézi ének. Vetési Albert püspök címere sírkövének töredékein és festett címere egy oklevélen fordul elő.

A püspökség székhelyén, a veszprémi várban álló Szt. Mihály székesegyházat első királynénk, szász Gizella, I. István felesége alapította és látta el felszereléssel. Innen eredt az a szokás, hogy a későbbiekben is folytonosan a mindenkori magyar királynék voltak a székesegyház kegyurai. Nagyjából a 13. század végétől, 14. század elejétől többnyire a veszprémi püspökök viselték a királynéi kancellári tisztséget. Rendszerint ők koronázták meg királynéinkat, a középkorban Székesfehérvárott, a Habsburg korszakban (1563 óta) többnyire Pozsonyban. A királynék és a püspökök ezen kapcsolata adott alapot a „Veszprém a királynék városa” megnevezésnek, anélkül azonban, hogy bármelyik királynék is huzamosabb ideig állandó jelleggel itt tartózkodott volna. Viszont ezért a királynéktól sokszor kapott kisebb-nagyobb birtokot, javadalmat a veszprémi püspök. Így kerültek a kiállításba a királynéi pecsétek. Közülük legrégebbi Laskaris Máriáé, IV. Béla feleségéé, 1270-ből, a legújabb Habsburg Mária, II. Lajos felesége, 1524-ből való pecsétje. A pecsét sorozatot kiegészíti egy válogatás a magyar királynékkal kapcsolatos oklevelekből. Ezek többnyire adománylevelek, de egyikük a pápa küldötttei-

nek ítéletlevele 1216-ból, mely a János esztergomi érsek és Robertus veszprémi püspök között a királyné-koronázás miatt támadt perben született. Nagyon jól használható, három oldalas, adatgazdag királynélista is járul a fejezethez, mely segíti az eligazodást a pecsétek közt. Két törvénybe idéző billogot is közölnek, I. Andrásét és a veszprémi egyházét. Mindkettő 11. századi. Ezek bár nem kifejezetten pecsétek, hitelesítő funkciójuk, megformálásuk alapján mégis a pecsétek rokonságába sorolhatók.

A világi egyházak fejezetben a középkori, zömmel Árpád-kori templomok makettjei, rekonstrukciói és fényképei szerepelnek.

A középkori templomok ásatásainak leletei jelentős részben sírleletek. A Szent Péter templomrom (Dörgicse-Felsődörgicse) és a Szent András templomrom (Taliándörög-d-Felsődörög-d) ásatási anyagából jelentősebb rész került közlésre a kötetben. Az előkerült sírleletek közül kiemelném a szép sorozat 11–13. századra datálható S végű ezüst hajkarikát. Vastagabb, vékonyabb, rovátkolt végű, sőt sodrott testű is akad köztük. Ezek a magyar köznépi temetők tipikus leletei, noha szlovák és délszláv szomszédaink igyekeznek szláv leleteknek tekinteni őket. Tipikusak még a hasonló korú, nyitott végű, sodrott és a betűimitációs ezüst gyűrűk. Ritka és figyelemkeltő darab 15–16. századi bányászfejsze, melynek pajzsba foglalt gótikus T betűs jegye van. Szép és érdekes mind a vas, mind a csontanyag.

A templomi és egyházi kegytárgyak közt különböző típusú szép keresztetek láthatók Veszprém megyéből. Található köztük korpuszos, végein hegyikristály berakásos körmentei kereszt, öntött bronz mellkereszt, szentföldi és kijevei típusú ereklyetartó mellkereszt, valamint egy nagyon szép korpuszos papi mellkereszt.

A „Szerzetesi élet” fejezet a megye kolostorait mutatja be. A nyugati férfi rendeket a bencések, ciszterek, premonstreiek, karthauziak, ferencesek és az egyetlen magyar alapítású rend, a Pálosok jelenítik meg. A nőrendek közül a Bencés és Domonkos apácák fordultak elő. A keleti rendek érthetően kis számban képviseltették magukat, de a bazilitáknak és a bazilisszáknak/bazilita apácáknak egyaránt volt a megyében rendházuk.

A bakonybéli és a tihanyi bencés konvent pecsétje egyaránt szfragisztikai érdekesség.

Érdekes a már említett bronz keresztetek mellé rendelni a különböző, önmagukban is érdekes sírkövek keresztábrázolásait. Így a legegyszerűbb, szinte amatőr színvonalúnak nevezhető bemélyedő keresztetcskével díszített 12–13. századi dörgicsei vörös homokkőből faragottól, I. András szépen faragott 11. századi sírkövének körmeneti keresztjén keresztül a zirci 12–13. századi vörös homokkő és az ugyancsak zirci 14. századi szürke mészkő sírkőig.

A nagyvázsonyi pálos kolostor 15. század végi – 16. század eleji leletei közül számos darab került a könyvbe. A mindennapi élet vas, bronz és csont leletei közt különleges egy fa- evőkanál, melynek feje és szára két külön darabból lett faragva és összeállítva. A faragott csontlemezek közt is nagyon szép darabok akadnak. Különösen érdekes azonban a bronz leletanyag, köztük a nagy számú kódex-veret.

A Mária Magdolna Pálos kolostor (Tüskevár) két figurális faragású 15. századi zárókövét emelném még ki. Egyikükön az Isten báránya motívum látható, másikon a fiókáit vérrel etető pelikán. Az előbbi olyan szép, hogy a kötet fedőlapjára is ez a kép került rá. A pálos kolostorokat Ádám Iván veszprémi kanonok az 1870-es, 1880-as években készített, nagyon szép rajzain mutatja be a katalógus.

Végül a bazilissza apácák Veszprémvölgyi-monostorából származó tau-botra hívnám fel a figyelmet. Ez egy rozmaragyardból faragott bámulatosan finom viking-skandináv munka, s a könyvben természetes méretben közlik. Igazi ritkaság régészeti leleteink között.

A szép kiállítású, kemény borítójú kötet kiállítási katalógushoz illően nagyon dekoratív, teli informatív és szemet gyönyörködtető színes képekkel. Emellett azonban a kutató szakember számára is jól használható, minden képhez szakszerű leírás, tudományos szintű adatolás és irodalmi hivatkozások járulnak. A katalógus végén nagyon gazdag, teljes körűnek nevezhető szakirodalmi bibliográfia található, mely a kiállításon szereplő szerteágazó tárgyi leletanyag és az iratok teljes körét felöleli. Bár a kötet kiállítási katalógusnak készült, a belső borítókön elhelyezett kiállítási alaprajzok nagyon hasznosak, s lehetővé teszik, hogy a katalógus valójában vezetőként is szolgáljon.

Szemán Attila

VLADIMÍR RÁBIK: Diplomatarium Sancto-Adalbertinum.
Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha. (1181) 1214–1543.
Slovenská Genealogicko-heraldická spoločnosť. H. n., 2008.
(Bibliotheca genealogica Slovaca) 359 oldal.
ISBN 978-80-968717-9-7

A szlovák medievisztikának hagyományosan erős oldala a forráskiadás. Richard Marsina (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Bratislava, 1971–1987.* és Vincent Sedlák (*Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Bratislava, 1980–1987.*) okmánytáira nemcsak északi szomszédaink, de mi is gyakran hivatkozunk úgy, mint a legkényesebb kritikát is kiálló munkákra. Különös izgalommal vehetjük tehát kézbe a Szent Adalbert Társaság levéltára középkori okleveleinek gyűjteményét, amelyet éppen Marsina egyik tanítványa, Vladimír Rábik szerkesztett. A magyar történetész-társadalom előtt a fiatal tudós, a nagyszombati egyetem munkatársa talán kevésbé ismert, pedig korábban alapos monográfiát készített a Sáros megyében, illetve Abaúj, Zemplén és Ung megyék területének a mai Szlovákiához tartozó részein létezett németiség középkori településtörténetéről (*Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. Bratislava, 2006.*), továbbá ő adta ki a nagyszombati Szent Miklós plébánia 1495-ből fennmaradt bevételi könyvét (*Mestská kniha príjmov Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495. Trnava, 2006.*), illetve Nagyszombat középkori városkönyvét (*Mestská kniha Trnavy [1392/1393] 1394–1530. Trnava, 2008.*) is.

Az 1870-ben alapított Szent Adalbert Társulat levéltárában összesen 67 eredeti oklevél található az 1358–1543 közötti évközből (az 1526 előtt készületek másolatai a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében DF 285655–285720 jelzet alatt szerepelnek), továbbá III. Béla király 1181-ben kiadott ún. Froa-oklevelének fotómásolata: mindezek ismeretlen módon kerültek a Társulat kezére, valamikor 1939 előtt. A recenzeált okmánytár ezt az anyagot tárja elénk. A kötetet Rábik három tanulmánya vezeti be. Közülük az elsőben a Szent Adalbert Társulat levéltárának középkori gyűjteményét ismerteti és értékeli (15–25). A második dolgozatot (27–51) nem szükséges bemutatnunk, hiszen a közelmúltban magyarul is megjelent (Bélteki [Beltiug] Drágffy család a Magyar Királyság történetében. In: *Turul 82 [2009] 33–45*): a családtörténeti exkurzus oka az, hogy Rábik a Szent Adalbert Társulat őrzésében lévő oklevelek egy részét meggyőzően azonosítja a Drágffyak középkori levéltárának maradvékaként. A harmadik tanulmányt a szlovák történész annak a kisnemesi családnak szenteli, amely a középkorban elsősorban a csallóközi Vökön (ma Vlky, Szlovákiában) birtokolt, s amelynek egykori levéltára előbb a 15. században a pozsonyi káp-

talánhoz, majd onnan nagyobb részben a Szent Adalbert Társulat gyűjteményébe került. Ezen oklevelek közül a legkorábbi 1364. július 8-án, a legkésőbbi 1469. július 3-án kelt, s elsőként Ovídius Faust mutatott rá 1948-ban arra, hogy összetartozó irategyüttest alkotnak. Rábik a családfa rekonstrukciójában Héder nb. Kőszegi Henrik nádor 1260-ban kiadott ítéletleveléből indul ki, amely Nagymartoni Pál országbíró 1346-i tartalmi átírásában maradt ránk. Ez az oklevél egyebek mellett arról számol be, hogy bizonyos Sinkó és atyafisága perbe keveredett a közelebről szintén ismeretlen Péterrel és annak három fiával két vöki birtok kapcsán, s hogy az ügyben Henrik nádor bajvívást rendelt el, amelynek folytán a per alatt álló birtokok Sinkóéknak jutottak. A két család vélhetően várjobbágyi eredetű lehetett, s sorsuk az oklevelek tanúsága szerint a későbbiekben egybefonódott: a 14. század első felében Péter egyik fia és egyik unokaöccse Sinkó unokahúgait vette feleségül. Sinkó atyafisága fiágon rövidesen kihalt (utolsó tagját 1346-ban említik), birtokai pedig Nagyvök (Naghwelk) néven a pozsonyi káptalanra szálltak. Péter atyafisága viszont több generáción keresztül, egész a 15. század közepéig nyomon követhető: egyebek mellett Kisvökön (Kiswelk), Bánvökön (Banwelk) és Tamásházán (Thomashaza) birtokoltak (53–76, nyolc családfával).

A kötet okmánytári részében (79–283) teljes szöveggel publikált 142 irat túlnyomó része, 116 tétel a recenzeált kötetben jelent meg először nyomtatásban: ezt megelőzően csupán 20 dokumentum látott napvilágot in extenso, további hat pedig kizárólag regesztá-formában volt elérhető (Rábik a bevezető tanulmányban öt ilyen oklevelet említ, ám Erzsébet királyné 1335. április 17-i oklevelének [13. sz.] szintén megjelent regesztája [Anjou-kori oklevéltár. XIX. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp.–Szeged, 2004. 194. sz.] – azonban az a tény, hogy a Szlovákiában összeállított okmánytár apparátusát a magyarországi recenzens összesen egy ponton tudja kiegészíteni a hazai oklevélközlések adatainak pontosításával, jól mutatja, hogy Rábik mennyire pontos és alapos munkát végzett). Az oklevelek elsősorban a Drágffyak és a vöki kisnemesi család birtokügyeire vonatkoznak, de pl. a kusalyi Jakcsok, a lendvai Bánffyok, a Garaiak, a Perényiek, a Drugethek, azután a pozsonyi káptalan, a székesfehérvári johannita konvent, a vránai perjelség birtokaira vonatkozó adatokat is tartalmaznak. A kötet minden egyes olyan jogi cselekményt, amelyet a maga idejében vélhetően írásba is foglaltak, külön ok-

levélként tárgyal: ez a gyakorlat megfelel azon levéltártani alapelvnek, amely a csupán említésből ismert iratokat is önálló tételként tartja számon. A teljes szöveggel átírt iratokat Rábik nem közli újra a keretoklevélben (a jegyzetekben viszont utal rájuk), a tartalmilag átírtakat azonban természetesen igen (hiszen azok nyelvtanilag is nehezen szakíthatóak ki az átíró oklevélből): így akad olyan szövegrészlet, amely a kötetben akár három-négy alkalommal is előfordul (pl. 2., 3., 4. és 6., ill. 8., 9. és 12. sz.).

Az egyes iratokat szlovák nyelvű fejrereszta és az oklevél adatait tartalmazó apparátus vezeti be, majd ezt követi a latin nyelvű szövegközlés. A dokumentumok átírásában Rábik mintaszerűen pontos. Jól példázza ezt, hogy III. Béla király 1181-i oklevelében – amellyel az uralkodó Froa úrasszony végrendeletét erősítette meg, és amely sokszor idézett arengájának köszönhetően joggal tekinthető a hazai diplomatikai kutatás egyik kulcsforrásának – a legkorszerűbb kritikai kiadás betűtévesztésektől terhelt szövegét (Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerk.: Györffy György. Bp., 1997. 40. sz.) a szlovák történész négy ponton is helyesbíteni tudja. Az első három javítás Györffy átírásának zavaró tollhibáit korrigálja, a negyedik pedig tartalmi többletet is nyújt: az erdélyi püspök nevét rövidítő P siglát oldja fel Paulo alakban. Rábik ez utóbbival kapcsolatban nyilván Szentpétery Imre eredményeire támaszkodott, ugyanis a 20. század első felének meghatározó magyar diplomatikusa volt az első, aki a Froa-oklevélben csupán névbetűvel szereplő főpásztort Pállal, az 1180-as évek első felének erdélyi püspökével, a későbbi kalocsai érsekkel azonosította (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987. I. 130. sz.).

Apróbb pontosítást tehetünk azon intézkedések lehetséges dátumával kapcsolatban, amelyek részleteikre bontva a 2–5., egybefüggően pedig a 6. sz. alatt szerepelnek a kötetben. II. András király 1227-i okleveléből (6. sz.) kiderül, hogy Mojs nb. Mátyás fia Pál tizenhárom esztendővel korábban peres úton megszerezte a Baranya megyei Sepsét, Kisfaludot, Véket, Bánt és Rékast, amiről a pécsi káptalan 1214. április 24-én memoriálist állított ki (2. sz.); ám Véket, Bánt és Rékast a mojsmonostori apát és a baranyavári szerviensek elfoglalták, úgyhogy Pálnak ismét bírói úton kellett keresnie az igazát, míg nem végül előbb Salamon országbíró és mosoni ispán (3., 4. sz.), majd – miután az apát és a szerviensek ismét megszállták a mondott birtokokat – Dénes nádor is

(5. sz.) az ő javára ítélte. Az országbíró és a nádor előtt zajló perek terminus post quem-jeként a fejrereszták egyformán a pécsi káptalan említett bizonyáglevelének 1214. április 24-i keltét adják meg; lehetséges legkésőbbi időpontjukat pedig természetesen az eseményekről beszámoló uralkodói privilegiális csupán évvel megjelölt, 1227-i dátumához kötik. Azt valóban nem tudjuk, hogy Salamon mikor töltötte be az országbírói hivatalát, abból azonban, hogy az általa vezetett ítélőszéket II. András oklevele mint „audiencia Salomonis bani, tunc temporis iudicis curie nostre et comitis de Muswn existentis” nevezi meg, igen valószínűnek látszik, hogy ennek a pernek a lefolyását mindenképpen későbbre kell tennünk Salamon szlavón bánágának 1222-i kezdeténél. Ami a szintén nemzetségnév nélkül szereplő Dénes nádort illeti, őt a vizsgált korszakban csakis Apod fia Dénessel azonosíthatjuk, akinek a nádori méltóságviselésére viszont legkorábban 1227-ből van adatunk (hivatali elődje, Szák nb. Miklós egy évvel korábban, 1226-ban szerepel utoljára nádorként). A 3. és 4. számú oklevelet keletkezési évköre eszerint 1222–1227 közé tehető, az 5. sz. pedig 1226-ban vagy 1227-ben keletkezett. Sőt az uralkodási évre (annus regni) vonatkozó adat figyelembevételével még az előbb említett oklevelek szövegét fenntartó, eredetiben ránk maradt 1227-i királyi privilegiálist is pontosabban keltezhetjük. Mivel ezt „ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo vigesimo septimo, regni nostri anno vigesimo quarto” adatta ki II. András, bizonyosak lehetünk abban, hogy 1227 szeptemberénél korábban nem keletkezhetett: a leginkább bőkezű birtokadományairól és dicstelen keresztes hadjáratáról elhíresült király ugyanis ekkoriban bátyja, Imre király 1204. szeptemberi halálától számította uralkodó éveit.

Az egyes dokumentumok arengáinak gyűjteménye (285–286) után Rábik részletes leírással és színes fotókkal mutatja be az iratokon fennmaradt 14 pecsétet, ill. egy közjegyzői kézjelet (287–293): a pecsétek közül hét eddig szintén közöletlen volt. A kötetet rövidítésjegyzék (295–298), a fejrereszták szlovák (299–308) és angol nyelvű (310–320) felsorolása, angol rezümé (309), ill. személynév- (321–346) és helynévmutatók (347–358) zárják. A mű – amelynek kézírata 2007-ben a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságnak a legkiválóbb genealógiai munka megjutalmazására kiírt pályázatán a bírálóbizottság különdíját kapta – magas színvonalú, értékes munka: nyugodt szívvel ajánlhatjuk a magyarországi középkorkutatók figyelmébe.

Körmendi Tamás